

UDK: 22.046:222.12:224.5
Pregledni rad
Pripremljen: Studeni 1997.

KRONOLOGIJA OD IZLASKA IZ EGIPTA DO BABILONSKOG SUŽANJSTVA

Julia Neuffer

SAŽETAK

Kronologija od izlaska iz Egipta do babilonskog sužanjstva

Kao i svi drugi drevni izvještaji i biblijski sadrže probleme. Prije svega izvještaji su često nepotpuni. Drugo, ne možemo uvijek biti sigurni da poznajemo metodu kojom su ljudi onog vremena vršili računanje. Na primjer, jesu li godinu računali s početkom u proljeće ili u jesen, ili se u frazi kao što je «tri godine» rabilo uključivo računanje. Osim toga, nije uvijek moguće uskladiti biblijsku sa svjetovnom kronologijom.

Zbog ovih i drugih razloga koje bismo mogli navesti, nije moguće izraditi potpunu i točnu shemu biblijske kronologije. Međutim, *moguće je* konstruirati približnu kronološku skicu, posebice za vladavinu hebrejskih kraljeva, koja može biti od velike pomoći istraživaču Biblije.

Namjera ovog članka je da iznese razloge za izbor datuma iznesenih u ovoj skici. Sljedeće stranice istražuju izvore podataka, raspravljaju o načelima i metodama kojima su se služili znanstvenici pri konstruiranju drevne kronologije i objašnjavaju primjenu ovih načela na kronološke probleme ovog razdoblja biblijske povijesti. Moramo spomenuti da su se učeni ljudi razlikovali u svojim zaključcima o biblijskoj kronologiji i da u ovom članku nećemo naći nijednu čitavu kronološku shemu koja je dosad objavljena.

Ključne riječi: *Kronologija–izlaska-iz-Egipta; Babilonsko-sužanjstvo; nastupna-godina-vladanja; nenastupna-godina-vladanja*

1. Osvajanje Kanaana

Područje istočno od Jordana. – Kad su se izraelske vojske najposlije okrenule od Kadeša prema obećanoj zemlji, stigle su do brda Hor, gdje je Aron umro i gdje su ga oplakivali 30 dana (Bro 20,22-29). Datum njegove smrti je prvi dan petog mjeseca 40. godine od izlaska iz Egipta (Bro 33,38). Po svemu sudeći brdo Hor nisu napustili do početka šestog mjeseca. Nakon više zaustavljanja stigli su na teritorij Sehona, amorejskog kralja, istočno od Jordana i Mrtvog mora. Budući da im nije dopustio prolaz, Izraelci su zauzeli Sehonovu zemlju od Arnona do Jaboka. Također su zauzeli područje sjeverno od Jaboka, Gilead i Bašan (Bro 21,21-35), a zatim su se vratili u tabor istočno od Jordana naspram Jerihona. Ovo je morao biti kratki pohod, jer se nakon ovoga odigrao događaj s Balaamom, idolopoklonstvo i kažnjavanje Izraelaca, i prebrojavanje naroda – sve prije prvog dana jedanaestog mjeseca 40. godine, kad je Mojsije počeo svoje posljednje govore u kojima je podsjećao Izraelce na ranije doživljaje i upućivao im savjete za budućnost (Pnz 1,3-5). A onda je Mojsije umro, vjerojatno početkom dvanaestog mjeseca, jer su poslije tridesetdnevnog oplakivanja (Pnz 34,5-8) nastavili putovanje prvih dana prvog mjeseca, a Jordan prešli desetog istog mjeseca (Još 4,19). Ovaj ulazak u Kanaan desetog dana i svetkovanje Pashe 14. dana očito su se zbili 41. godine od Izlaska. Tako je razdoblje lutanja napunilo 40 godina, od ponoćnog oslobođenja iz Egipta, petnaestog dana prvoga mjeseca prve godine tog razdoblja, do prve Pashe u kanaanskoj zemlji nakon prijelaza preko Jordana 41. godine. No osvajanje amorejskog teritorija prije prijelaza rijeke zbilom se u drugoj polovici 40. godine.

Ovaj posljednji datum je važan, jer utvrđuje, u odnosu na izlazak iz Egipta, vrijeme ulaska u Kanaan i postavlja međaš od kojega se računa jedno razdoblje u vrijeme sudaca – Jiftahovih 300 godina od zauzimanja Sehonova grada Hešbona i okolnog teritorija.

Zauzimanje središnjeg Kanaana. – Prema ovom računanju od izlaska, Jošua je 41. godine poveo izraelsku vojsku u više pohoda kako bi pokorio zemlju zapadno od rijeke. Njegovim su snagama bili priključeni i vojnici iz plemena koja su se trebala nastaniti na teritoriju Transjordanije, nedavno osvojenim od Amorejaca. U ovom ratu zemlja nije bila potpuno osvojena, jer Izraelci nisu mogli istjerati stanovnike iz niza jako utvrđenih gradova, a mnoge od njih koje su zauzeli u prvim pohodima nisu trajno zadržali. No zemlja je bila pokorena u toj mjeri da se moglo spriječiti protivljenje nastanjivanju Izraelaca. ^ak i nakon što “zauze svu zemlju” pa «zemlja počinu od rata» (Još 11,23), Jošua je rekao Izraelcima da je «ostalo mnogo zemlje da se osvoji» (13,1). Skršiti oružani otpor i podijeliti zemlju plemenima nije isto što i stvarno posjedovati svu zemlju; ovo se nije ostvarilo sve do Davidova vremena, ali je prvi stupanj osvajanja dovršen u nekoliko godina.

Okupljanje kod Gilgala i [ila. – Nakon završetka podjele većeg dijela zemlje Izraelci su se skupili u Gilgalu, gdje su prvi puta praznovali Pashu i podigli sjenice. Ovom prilikom je stari Kaleb zatražio da mu se područje Hebrona da u baštinu (Još 14,6-15). Ustvrdio je da je imao 40 godina kad je s uhadama pošao iz Kadeš Barnee (druge godine nakon izlaska) i da sada ima 85 godina. Ovo se prema tome dogodilo 46. ili 47. godine nakon izlaska iz Egipta. Budući da su prvi pohodi istočno od Jordana počeli 40. godine, to bi značilo da su ratovi u Kanaanu trajali šest ili sedam godina. Nakon posljednje podjele zemlje ždrijebom (poglavljja 15-17), slijedilo je podizanje šatora u [ilu (18,1). Ako se to dogodilo

neposredno nakon okupljanja u Gilgalu spomenutog u 14,6, onda se to moralo dogoditi odmah nakon sedmogodišnjeg rata.

U ovom članku se služimo datiranjem za hebrejske kraljeve koje stavlja proljeće četvrte Salomonove godine u 966. pr. Kr., odnosno u 480. godinu od izlaska. Prema ovome, izlazak iz Egipta u prvoj godini ovog razdoblja, 497 godina ranije, pada u 1445. godinu pr. Kr. Osvajanje Hešbona i drugih amorejskih područja pada u posljednji dio 1406. godine, prijelaz preko Jordana u proljeće 1405. a okupljanje u Gilgalu nakon ratova u Kanaanu u 1400. ili 1399. godinu pr. Kr.

Nesigurnost ovog posljednjeg datuma potječe iz pitanja je li Kaleb govoreći o svojoj starosti od 85 godina računao godine od proljeća ili od jeseni. On se nije posebno osvrnuo na godine izlaska, nego je izračunao svoju starost.¹ Računanjem prema izlasku iz Egipta služio se Mojsije, no čini se da ono nije preživjelo kao sustav datiranja, osim u slučaju Salomonove četvrte godine (1 Kr 6,1). Premda se mjeseci uvijek brojilo od abiba (kasnije nazvanog nisan), od proljeća, godine su se općenito računale od jeseni. Okupljanje u Gilgalu, vjerojatno za neki redovni blagdan, moglo je biti na Blagdan sjenica 1400. godine, na Pashu 1399. godine ili na Blagdan sjenica 1399. godine.

Nakon ovog sastanka u Gilgalu, [ator sastanka premješten je u [ilo (Još 18,1), gdje je završena konačna podjela zemlje na preostala plemena. Nema podataka koji bi ukazivali na razmak vremena između okupljanja u Gilgalu i okupljanja u [ilu. Šator nije premješten prije 1400. godine, a vjerojatno ni mnogo kasnije od 1399.

Jošua smrt i otpad koji je slijedio. – Sljedeća kronološka točka, i to neizvjesna, jest smrt Jošue u starosti od 110 godina (Još 24,29). “Protjeklo je mnogo dana» nakon završetka rata kad je Jošua sazvao narod i rekao: «Vidite, razdijelio sam ždrijebom [zemlju] u baštinu vašim plemenima « (23,4), nakog čega se oprostio riječima: «Evo, ja krećem danas na put kojim je svima poći.” (r. 14). Ako je to bilo uskoro poslije podjele zemlje u Gilgalu i [ilu, tada se Jošua približavao svojoj 110. godini svog života u vrijeme kada je Kaleb imao 85 godina. Imao je 65 godina kad je iz Kadeša krenuo kao uhoda, a bio je stogodišnjak kad je Izraelce uveo u Kanaan. Ako je, međutim, bio Kalebove dobi, umro je 25 godina nakon kraja rata. Stoga je vrijeme između ulaska u Kanaan i prvog suca jako neizvjesno. U svakom slučaju moramo dopustiti da je nakon Jošueine smrti prošlo prilično vremena do prvih sudaca, jer je nakon otpada naraštaja koji je

---

1 Ako je Kaleb računao 45 godina od navršenih 40 pojmovima kronološkog razdoblja zasnovanog na Mojsijevoj eri izlaska, on je vjerojatno mislio na 45 godina nakon druge godine u kojoj su uhode krenule na put. To bi, prema uobičajenoj praksi u drevna vremena, bilo 45 godina uključivo, koje bi završile u 46., a ne 47. godini tog razdoblja (ili 1400. pr. Kr. ako računamo da je izlazak iz Egipta bio 1445. godine). Ali ako je tako postupio, imao bi 85 godina 46. godine od izlaska samo ako je svoju dob računao prema godini koja je počinjala u jesen, pa je govorio o drugom dijelu 46. godine, nakon što je jesenja nova godina predstavljala početak njegove 85. godine. Ali ako je, a to se čini vjerojatnijim, Kaleb samo izvršio brzo, usmeno računanje zasnovano na svojoj starosti, pa je 45 godina računao samo kao godine svog života ne povezujući i ih s nekim razdobljem, vjerojatno je samo oduzeo 40, svoju dob kad je uhodio zemlju, od sadašnjih 85 i tako dobio razliku od 45 godina. Naravno, to bi bilo 45 godina, ali ne uključivih. Ako je svoju starost računao godinama koje počinju u proljeće, prema kojim bi se one poklopile s godinama izlaska, njegova bi se 85. godina poklopila s 47. godinom prema računanju od izlaska (ili 1399/98. pr. Kr.). Ako je godine računao od jeseni, uključila bi polovicu 46. i polovicu 47. godine; ovaj događaj bi prema ovome došao ili u 1400. ili 1399. godinu.

došao nakon Jošue započelo tlačenje Izraelaca, pa su ustajali suci da oslobode Izraelce. Otpad je bio vrlo brz (vidi Suci 18,30 za stanje u vrijeme života vjerojatnog Mojsijevog unuka), ali moralo je proći najmanje nekoliko desetljeća dok mladi Jošui suvremenici nisu pomrli. Tek kad se «sav onaj naraštaj pridružio svojim ocima, naslijedi ga drugi naraštaj, koji nije mario za Jahvu ni za djela što ih je učinio Izraelu»; tek tada «su sinovi Izraelovi počeli činiti ono što Jahvi nije po volji». Zaboravili su na Boga svojih otaca, pa ih je on predao u ruke njihovih neprijatelja, a zatim podizao suce koji bi ih oslobadali i nastojali vratiti štovanju Boga (Suci 2,10-16).

2. Razdoblje sudaca

Ako pokušamo sve ove događaje poredati jedan za drugim, kronologija razdoblja sudaca predstavlja niz problema. Nemamo potrebe sumnjati u brojeve, ali je problem njihova usklađivanja s događajima opisanim na kraju Jošuiine knjige i na početku 1. Samuelove bio povod za različita mišljenja i rješenja. Izvještaji su tako skraćeni da nemamo sve činjenice koje bi povezivale različite suce i međurazdoblja tlačenja. Činjenica da se govori o jednom sucu, a da se ne spominje da je istodobno u nekom drugom dijelu zemlje djelovao drugi sudac, ne isključuje mogućnost istodobnog djelovanja dvaju sudaca.

Podaci iz Knjige o sucima. – Pisac Knjige o sucima nije namjeravao dati sve pojedinosti povijesti ovog razdoblja. Njegova je namjera bila pokazati kako su Izraelci opetovano zaboravljali Boga i postajali plijen svojih neprijatelja, da bi nakon toga bili izbačeni i dobili novu priliku da služe Bogu. Jesu li se ovi događaji zbivali jedan za drugim ili istodobno u različitim dijelovima zemlje, ne utječe na poruku knjige, pa pisac nije dao sve vremenske pojedinosti, premda je brižljivo sačuvao broj godina svakog suca i razdoblja tlačenja. Evo tih podataka:

Jošua i starješine koje su ga nadživjele	x god.	pogl. 2-7
Ugnjetavanje pod Kušanom Rišatajimom	8	3,8
Oslobođenje preko Otniela – zemlja mirna	40	3,11
Tlačenje Eglona Moapskog	18	3,14
Oslobođenje preko Ehuda – zemlja miruje	80	3,30
Tlačenje Jabina i Kanaanaca	20	4,3
Oslobođenje preko Debore – zemlja mirna	40	5,31
Tlačenje od strane Midjanaca	7	6,1
Oslobođenje po Gideonu – zemlja miruje	40	8,28
Abimelek vlada Izraelom	3	9,22
Tola sudi Izraelu	23	10,2
Jair sudi Izraelu	22	10,3
Tlačenje od strane Amonaca i Filisteja	18	10,7,8
Oslobođenje preko Jiftaha	6	12,7
Ibsan sudi Izraelu	7	12,9
Elon sudi Izraelu	10	12,11
Abdon sudi Izraelu	8	12,14
Tlačenje od strane Filistejaca	40	13,1
Samson sudi Izraelu	20	15,20
	410 + x	

X godina predstavljaju nepoznato razdoblje, vjerojatno nekoliko desetljeća, kad su Izraelci služili "Jahvi svoga vijeka Jošua i svega vijeka starješina koje su nadživjele Jošuu" (Suci 2,7), da bi tada došlo do otpada. Čak ako izostavimo x godina koje prethode prvom tlačenju, imamo ukupno 319 godina do kraja 18. godine amonske invazije, o kojima Jiftah govori kao o 300 godina. Ovih 319 plus x mogu lako biti 350 i više, a ukupno 410 plus x za sav zbroj godina sudaca i međurazdoblja tlačenja vjerojatno je više od 450 godina. Očito sva ova razdoblja nisu slijedila jedno za drugim.

Neka se razdoblja preklapaju. – Očito da postoji preklapanje nekih razdoblja djelovanja sudaca i tlačenja. Dvadeset Samsonovih godina ulaze u 40 godina filistejskog tlačenja, jer «Samson bi sudac Izraelu za vrijeme filistejske vladavine dvadeset godina» (Suci 15,20). Osim toga, uz tvrdnju da su Filistejci tlačili Izrael 40 godina (13,1), prorečeno je kako će Samson samo «početi da izbavlja Izraela iz ruke Filistejaca» (r. 5). Ako su, dakle, Samsonovih dvadeset godina dio četrdesetgodišnjeg tlačenja, ukupni se broj 410 plus x smanjuje na 390 plus x.

No četrdeset godina filistejskog tlačenja čini se da su istodobno bile dijelom osamnaest godina služenja Amoncima, jer piše da «planu Jahve gnjevom na Izraela i predade ih u ruke Filistejcima i Amoncima» (10,7). Ovome slijedi opis unjetavanja od strane Amonaca i oslobođenje po Jiftahu (10,8–12,7), a zatim nabranje trojice sudaca koji su ga naslijedili, vjerojatno beznčajne osobe za koje je zapisano samo trajanje njihova djelovanja, što daje ukupno 25 godina (12,8-15). Nakon ovoga se 13. poglavlje vraća na četrdesetgodišnje robovanje Filistejcima, povezano sa Samsonovim životom i kako je «počeo» oslobađati Izrael od Filistejaca. Tako Sveto pismo pokazuje da su Filistejci i Amonci istodobno tlačili Izraela. Budući da su živjeli na transjordanskoj visoravni prema rubu pustinje, Amonci su upadali na teritorij istočnih izraelskih plemena (jer su Gad, Ruben i polovica Manaševa plemena živjeli istočno od Jordana) i nastavili pljačkati Gad tijekom osamnaest godina. Na kraju su upali na područje Jude, Benjamina i Efrajima zapadno od Jordana (10,8,9). Budući da su bili izloženi prepadima s istoka, Izraelci nisu imali snage da se ujedinjeni brane na zapadu gdje su Filistejci u južnim dijelovima morske obale napadali Judu i Dana te prijetili zapadnim plemenima.

I druga su razdoblja vjerojatno istodobna. – Očito je, ako su neka razdoblja Knjige o suci- ma istovremena, kako to izvještaj čini se pokazuje, vjerojatno su i neka druga istodobna, a događala su se u drugim dijelovima zemlje, premda ne možemo reći koja se razdoblja preklapaju i kako dugo. Ovo izgleda još vjerojatnije kad primijetimo da su suci bili zemljopisno široko raštrkani: Otniel je bio iz Jude, Debora iz Efrajima, Barak iz Naftalija, Ehud iz Benjamina, Gideon iz Manašea, Tola iz Jisahara, Jair i Jiftah iz Gileada istočno od Jordana, Ibsan i Elon iz Zebulona, Abdon iz Efrajima i Samson iz Dana. Tijekom ovih razdoblja plemena su živjela raštrkano u međusobno udaljenim područjima, uglavnom u brdskim predjelima odvojena područjima koja su držali Kanaanci, koje nisu nikada uspjeli potpuno istjerati iz zemlje, i čije su utvrde nadzirale glavne prometnice u nizinama. Sumnjamo da je ijedan od ovih sudaca vladao nekim većim dijelom Izraelaca. Izvještaj pokazuje da se čak u vrijeme krize, kad se neki osloboditelj borio da istjera tlačitelje, sva plemena nisu ujedinila da istjeraju napadače. Ovome može biti uzrok što sva plemena nisu istodobno bila izložena tlačenju, pa su prema tome i osloboditelji bili više manje lokalnog značaja.

Jiftahovih tristo godina. – Osim toga, ako je Jiftahovih tristo godina kao procjena od hebrejskog osvajanja amorejskih gradova približno točna, onda su se do tog vremena svakako

neka razdoblja morala preklapati, jer je zbroj godina, ne računajući vrijeme Jošue i starješina koje su ga nadživjele, 319 godina.

Nije nužno pretpostaviti da je Jiftahovih 300 godina potpuno točno, jer se on u to vrijeme sukobio s amonskim zavojevačima, pa u žestini borbe vjerojatno nije stao da pogleda bilo kakve izvještaje ili da se propita kod plemenskih «sjećanja» za točan broj, nego je upotrijebio okruglu brojku. Ovaj je broj bio vjerojatno zaokružen na stoticu iznad stvarnog zbroja, a ne ispod. Ali također je moguće da je proteklo vrijeme iznosilo točno tristo godina kako je to Jiftah rekao. Ako je tako bilo, onda imamo točan datum u odnosu na izlazak iz Egipta, jer su hešbonski gradovi uzeti amorejskom kralju Sehonu 40. godine od izlaska (1406./1405. pr. Kr. prema datiranju izlaska upotrijebljenog u ovom članku). U tom bi slučaju tristo godina od osvajanja ovog teritorija bila 1107./06. godina pr. Kr.

Kasniji suci. – Ako je četrdeset godina filistejskog tlačenja završilo bitkom kod Eben Haezera (1 Sam 7,5-14), što bi bio najvjerojatniji datum za završetak tog razdoblja, tada su se i razdoblja suđenja drugih sudaca nakon Jiftaha morala preklapati, vjerojatno i više od onih prije njega. U tom bi slučaju Samson bio suvremenik Jiftaha, a Elije koji je umro nakon četrdeset godina suđenja (1 Sam 4,4.11.18), dvadeset godina prije bitke kod Eben Haezera (6,1; 7,1.2.11-14), morao je biti stariji od Jiftaha i od Samsona. Ako je Kovčeg saveza bio u [ilu oko tristo godina, računajući od trenutka koji bi nastupio šest ili sedam godina kasnije od početka Jiftahovih tristotine godina, pa je iz [ila odnesen u bitku u kojoj su ga Filistejci zarobili, tada je Elijeva smrt nakon te bitke došla nekako u Jiftahovo vrijeme. Nakon što su ga Filistejci vratili, Kovčeg je smješten u Kirjat Jearimu, gdje je ostao dvadeset godina do vremena kad su Izraelci izvojevali odlučujuću pobjedu nad Filistejcima kod Eben Haezera.

U to vrijeme je Samuel postao sudac (1 Sam 7,6.15-17). Nije nam rečeno kako dugo je Samuel vršio službu suca, ali znamo da je njome završilo razdoblje sudaca. Neki smatraju da je kraj tog razdoblja označen [aulovom krunidbom, kad je teokratska vladavina sudaca ustupila mjesto monarhiji, a neki ga produžuju do Samuelove smrti, budući da je on nastavio vršiti službu suca (7,15), premda nakon uspostave monarhije više nije bio glavni sudac. Ništa nije zapisano o Samuelovom dobu, osim da je bio rođen u vrijeme kad Elije više nije bio mlad; da je svoju prvu poruku od Boga primio još kao dječak; da je bio dovoljno star da ga smatraju prorokom prije Elijeve smrti (pogl. 3), premda je bio toliko mlad da su ga za suca birali dvadeset godina kasnije (pogl. 7). Djelić rukopisa iz jedne špije kod Mrtvog mora, koji sadrži dijelove 1. Samuelove 1. i 2. poglavlja, daje Eliju 90 godina, i to ne prilikom njegove smrti (kao u LXX), nego u vrijeme kada je Samuel povjeren njegovoj skrbi (2,22). Ako je Samuel s tri godine povjeren Eliju (1 Sam 1,24), morao je imati najmanje jedanaest godina kad je Elije umro s 98 godina. Ovaj je fragment možda sačuvao originalni broj koji je kasnije izgubljen, ali ne možemo graditi na ovoj pretpostavci. Samuel je dovoljno dugo bio sudac i bio je toliko star da je dio svojih obveza već predao svojim sinovima prije no što su Izraelci tražili kralja (8,1-5). Ako je živio tijekom većeg dijela [aulove vladavine, kako to izvještaj tvrdi, morao je prigodom smrti biti vrlo star. Samuel je karika između razdoblja sudaca i monarhije. Prema ovome bi izgledalo da prvi dio Prve knjige Samuelove pokriva razdoblje koje se vremenski poklapa s posljednjim dijelom Knjige o sucima, vjerojatno od 10. do 16. poglavlja

Suci i 480 godina. – S preklapanjem kakvo smo ovdje pokazali, sasvim je moguće da se četrdeset godina lutanja pustinjom, osvajanje Kanaana, razdoblje starješina koje su nadživjele Jošuu, otpad koji je slijedio, različita razdoblja sudaca, od kojih su neka bila istodobna, uključujući Samuelovu sudačku službu i vladavinu [aula i Davida, moglo zbiti u razdoblju od 480 godina, kako to nalazimo u 1. Kraljevima 6,1. Nema načina da se izračuna točna dužina razdoblja sudaca, ili pojedinih preklapanja, ali je moguće izraditi provizornu skicu ovog razdoblja koja se uklapa u ovu kronologiju. Ovakva skica samo približno opisuje ono što se zbilo, ali pokazuje da se brojevi u Knjizi o sucima mogu razumno protumačiti s pomoću preklapanja koje se slaže s povijesnom situacijom i tumačenjem 480 godina kao točne dužine razdoblja od izlaska iz Egipta do zaključno Salomonove 4. godine vladanja.

Oni koji prihvaćaju dužu kronologiju sudaca i smatraju da sva razdoblja slijede jedno za drugim, tumače 480 godina kao zbroj stvarnog vremena služenja sudaca, isključujući razdoblja tlačenja i uzurpiranja, pa uzimaju da ukupno razdoblje premašuje 500 godina. To dovodi do ranijeg datiranja izlaska. Jedan sustav datiranja kojim su se ranije služili neki "fundamentalistički" pisci, s uzastopnim razdobljima u Knjizi o sucima, dolazi do ukupno 594 godine od izlaska do 4. godine Salomonove vladavine, tumačeći 480 godina kao ukupan broj «godina teokracije» tijekom kojih je Izrael stvarno bio pod od Boga imenovanom upravom, ne računajući šest razdoblja robovanja i tri godine Abimelekova uzurpatorstva. Uzimajući u obzir preklapanje Elija s robovanjem Filistejcima i Samuela s Elijem nalazimo oduzimanjem da je x godina Jošuinih nasljednika iznosilo 13 godina. Ova shema, koja, blago rečeno, zahtijeva pretpostavke za koje nema dokaza nikada nije prihvaćena u krugu biblijskih znanstvenika.

Datumi koji su se pojavili na rubu mnogih izdanja Biblije, izvedeni iz kronologije nadbiskupa Usshera koja je prvi put objavljena 1650. godine, stavljaju izlazak iz Egipta u 1491. godinu pr. Kr., prvog suca Otniela u 1406. godinu, početak [aulove vladavine u 1095. Do ovog datiranja došlo je stavljanjem 4. godine Salomonove vladavine kao 480. od izlaska, u 1012. godinu prije Krista. Ovaj datum zasnovan je na interesnumu između kraljeva i na Ussherovoj pretpostavci da je završetak gradnje Hrama (1004. godine) uslijedio tisuću godina prije Kristovog rođenja.

Mnogi znanstvenici smatraju da 480 godina predstavljaju dvanaest naraštaja, uzimajući za svakoga po četrdeset godina. Ovo bi bilo isto što i potpuno izbaciti broj 480, jer procjena da se radi o dvanaest naraštaja ne može biti osnovom za određenu tvrdnju da se radi o točno «četiri stotine osamdeset godina».

Ako izraz «četiri stotine i osamdesete godine» ne označava određenu godinu, već približno vrijeme, kako ćemo tada znati da «osamnaesta godina Jošafatova kraljevanja» ili «sedma godina kralja Artakserksa» ili «jedanaesta godina Sidkijina kraljevanja» predstavljaju određeno vrijeme? Kad Biblija daje točne vremenske podatke na kojima se može graditi detaljna kronologija koju ne treba mijenjati, onda nema razloga pretpostavci da nisu utemeljeni na točnim podacima. Priznajemo da biblijski pisci ponekad mogu rabiti okrugle brojeve, naročito u slučaju broja četrdeset, ali takvu mogućnost ne bismo smjeli primijeniti na stvarne brojeve koji s drugim brojevima čine usklađeno vrijeme kako je navedeno, niti postoji razlog da sumnjamo da pisac, kad neki događaj stavlja u određenu godinu, i misli na tu godinu.

Činjenica je da mnogi pisci, koji Bibliju ne prihvaćaju kao točnu povijest, popravljaju brojeve kako im se sviđa, da bi odgovarali njihovim teorijama. Neki od njih umanjuju vrijeme

sudaca u još kraća razdoblja, smatrajući 1. Kraljevima 6,1 greškom. Oni koji izlazak iz Egipta stavljaju u 12. ili 13. stoljeće svakako moraju to činiti. Ali to nije način za konstruiranje kronologije zasnovane na biblijskim podacima; to je revizija biblijskih izvještaja kako bi se uskladili prema teoriji svakog pojedinca. Budući da namjeravamo objasniti Bibliju, a ne revidirati je, svaka kronologija uključena u objašnjenje mora biti zasnovana na biblijskim brojevima; ako ih nije moguće dosljedno objasniti, moramo priznati da nemamo potpunu biblijsku kronologiju. Stoga u cijelu sliku moramo uključiti 480 godina.

U ovom članku primjenjujemo jednostavnije tumačenje takozvanih 480 godina, uključivo (izraz ne glasi «četiri stotine osamdeset godina» nego «četiri stotine i osamdesete godine»), kao doslovno i točno, završavajući s 4. godinom Salomonove vladavine u 480. godini. Preklapanje vremena sudaca, što ga zahtijeva ovo računanje, prihvaćamo kao razumno tumačenje podataka, no ne pokušavamo biti dogmatični kad se radi o pojedinostima razdoblja pojedinih sudaca. Premda možemo dati povijesnu skicu koja pokazuje što se moglo dogoditi, ipak nitko ne zna što se ustvari zbilo, niti ova činjenica umanjuje vrijednost ovog izvještaja za čitatelja.

3. Ujedinjeno hebrejsko kraljevstvo

Već smo govorili o neodređenosti naših informacija u odnosu na početak kraljevstva u vrijeme Samuela i prvih sudaca. Stari zavjet ne sadrži jasne podatke o dužini [aulove vladavine, no bilo kakva razlika u mišljenjima o ovom razdoblju utjecala bi samo na početak njegove vladavine, jer je njezin kraj utvrđen u odnosu na Davidovu vladavinu i niz kraljeva koji slijede.

Različito tumačenje Šaulove vladavine. – Jedina informacija u Bibliji o dužini Šaulove vladavine (ukoliko se takvom ne smatra 1. Samuelova 13,1) jest primjedba apostola Pavla izrečena u nepripremljenoj propovijedi u Antiohiji: «Tada zatražiše kralja, i Bog im dade kroz četrdeset godina Šaula, sina Kisova, iz plemena Benjaminova.» (Dj 13,21).

Pavao je upravo spomenuo dva druga razdoblja: (1) Božje oslobođenje Izraelaca iz Egipta, kada je «oko četrdeset godina u pustinji» podnosio njihovu ćudljivost (r. 18) i (2) drugo razdoblje od «kakve četiri stotine i pedeset godina» (r. 20).

Neki su zaključili, budući da se Pavao služio okruglim brojevima, što je vidljivo iz izraza «oko» i «kakve» u prva dva broja, da je jednostavno propustio ponoviti taj isti izraz uz treći broj u retku 21; da bi u usmenom govoru prirodno uporabio okrugle brojeve, jer nije pisao povijest, niti je za ove brojeve potražio što kažu izvještaji. Čak je i njegova fraza «oko četrdeset godina u pustinji» primjer kako je broj četrdeset uzet kao okrugli broj, budući da je Izraelovo putovanje pustinjom, nakon pobune protiv Boga u Kadešu, ustvari trajalo samo trideset i osam godina.

S druge strane, činjenica da treći broj, suprotno od prva dva, nije označen riječju «oko», neke navodi na pomisao da je Pavao ovaj put želio dati točan broj nasuprot druga dva. Ako je tako, koje je razdoblje Pavao namjeravao pokriti? Neki misle da se ono proteže do početka Davidove vladavine nad Judom i Izraelom, više od sedam godina nakon [aulove smrti, pa je prema tome Šaulova osobna vladavina, različita od vladavine njegova doma, bila manje od četrdeset godina. Na pitanje je li Pavao kanio reći da je Šaul bio na prijestolju točno četrdeset godina ne možemo odgovoriti, a ono i ne šteti povijesnoj točnosti izvještaja.

Starost Šaula, Davida i Jonatana. – Jedini razlog za problem vezan uz točnu dužinu Šaulove vladavine jest što četrdeset godina predstavlja očitu teškoću kod uporedbe starosti Šaula,

Davidu i Jonatana; ova se teškoća može ukloniti ako bi četrdeset godina bio okrugli broj za kraće razdoblje. Naime ako je četrdeset godina točno, tada se David rodio deset godina nakon Šaulova stupanja na prijestolje, jer je on u dobi od trideset godina naslijedio Šaula (2 Sam 5,4). Zatim, ako je kao osamnaestogodišnjak pogubio Golijata – a jedva da je mogao biti nešto mlađi – ovaj se događaj odigrao nakon što je Šaul već vladao blizu trideset godina. Ako se bitka kod Mikmasa, u kojoj je Jonatan odigrao važnu ulogu (1 Sam 13. i 14. pogl.), odigrala u drugoj godini Šaulove vladavine (1 Sam 13,1; premda u KS tako ne stoji), Jonatan je oko deset godina prije Davidova rođenja mogao imati između osamanaest i dvadeset godina. Ovo čini prisno, bratsko prijateljstvo između osamanaestogodišnjeg Davida i četrdeset i šestogodišnjeg Jonatana nespojivim s izvještajem. Na ovoj osnovi Jonatanov jedini sin Merib Baal (1 Ljet 8,34; 9,40) imao je pet godina u vrijeme bitke u kojoj su Šaul i njegovi sinovi izgubili život (2 Sam 4; 1 Sam. 29,1.11; 31,1.2), pa bi mu se prema tome rodio u njegovoj 53. godini. Ovo bi bilo prilično kasno da se Šaulov nasljednik pobrine za nasljednika. A ako je Jonatan bio već odrastao čovjek kad mu je otac stupio na prijestolje, kad je poginuo, Šaul je morao imati najmanje 75 do 80 godina. Ništa od ovoga nije nemoguće, ali bi izgledalo neobično da se sve to pretpostavi na samo dva gledišta: (1) da broj četrdeset označava točnu dužinu Šaulove vladavine ili (2) da je bio jako mlad u vrijeme stupanja na prijestolje, a da je do bitke kod Mikmasa moralo doći mnogo kasnije, a ne druge godine njegove vladavine. Bilo koje od ovih dvaju objašnjenja omogućilo bi Šaulu i Jonatanu da budu mlađi, pa bi tako bile uklonjene prividne teškoće vezane uz njihovu dob.

Različita objašnjenja Šaulove vladavine. – Ako je Šaulova vladavina bila kraća od četrdeset godina, postavlja se pitanje kakav dokaz bismo mogli imati za njenu dužinu. Protezanjem četrdeset godina na razdoblje do Davidove krunidbe nad dvanaest plemena, dobili bismo najviše sedam i pol godina. Ovo je moguće, ali je, naravno, nedokazano.

U jednom slučaju Josip Flavije pripisuje Šaulu vladavinu od samo dvadeset godina (*Starine* X, 8. 4). U drugom tvrdi da je Šaul vladao osamanaest godina za Samuelova vijeka i dvadeset i dvije godine nakon prorokove smrti (*Starine* VI, 14. 9). Ovaj posljednji podatak pokazuje varijacije u rukopisu, s tim što dva latinska teksta imaju 2 namjesto 22, usklađujući tako ovu tvrdnju s prvom. Neki pretpostavljaju da broj 22 predstavlja ispravku nekog kršćanskog prepisivača, koji ju je želio uskladiti s Pavlovom izjavom, ali je to, naravno, samo nagađanje. Čini se da nema tekstualnog problema vezanog uz tvrdnju u *Starinama* X, 8. 4.

Prema tome ako je Šaul vladao samo dvadeset godina, tada bi David, koji je imao 30 godina kad je došao na prijestolje (2 Sam 5,4), prigodom Šaulova stupanja na prijestolje imao 10 godina. Postoji općenito slaganje da je David imao oko 18 godina kad je pogubio Golijata. Bio je dovoljno mlad da ostane kod kuće s ovcama, umjesto da se pridruži vojsci (1 Sam 17,13.14.28.33.42), a ipak toliko star da se mogao uhvatiti u koštac sa zvijerima (rr. 34-37), pa se o njemu govorilo kao hrabrom junaku i ratniku (1 Sam 16,18). Prema ovome prošlo bi svega osam godina od početka Šaulove vladavine do borbe s Golijatom. U tom slučaju Samuel bi umro oko 18 godina nakon Šaulova stupanja na prijestolje. Neki smatraju da je osam godina prekratko razdoblje za događaje koji su se odigrali prije sukoba s Golijatom, pa ne prihvaćaju razdoblje od samo dvije godine koje bi proteklo između Samuelove i Šaulove smrti, s obzirom da je David proveo godinu i četiri mjeseca od toga vremena među Filistejcima. No vrijeme nakon Samuelove smrti nije moglo biti duže od dvije godine, osim ako su u 1. Samuelovoj 25.

i 26. poglavlju izostavljeni mnogi događaji. Jedino što je zapisano između Samuelove smrti i Davidova bijega Filistejcima jesu njegov put u Paran, njegov susret s Nabalom i njegov drugi susret sa Šaulom. Za ove događaje ne bi bilo potrebno više od osam mjeseci.

Ako, kako neki misle, 1. Samuelova 13,1 daje nepotpuni ostatak podatka dužine Šaulove vladavine, pa je izvorni broj završavao s 2 («... i dvije godine», kao u KS), moglo se raditi o broju dvadeset i dva, premda bi trideset i dva bilo vjerojatnije ako se ima u vidu okrugli broj četrdeset. Držeći pred očima ranije spomenuta razmatranja, što da učinimo s Pavlovom tvrdnjom koja Šaulu pripisuje četrdeset godina vladanja? Ili se radi o okruglom broju ili ne. Ako se radi o okruglom broju, onda relativna starost Davida, Šaula i Jonatana izgleda prihvatljivija, no svaki pokušaj da se utvrdi točan broj godina vladavine bio bi samo spekulacija. Ako se ne radi o okruglom broju već o stvarnom razdoblju od četrdeset godina, onda moramo prihvatiti neprirodan nesklad dobi, ukoliko kronologiju želimo konstruirati na biblijskim podacima.

Kasnija kronologija time nije osporena. – U svakom slučaju, različitost mišljenja o trajanju Šaulove vladavine nema posljedica po datum kraja njegove vladavine ili na datume vladavine Davida i kasnijih kraljeva. Bez obzira koju shemu kronologije primijenili za kraljevstvo Jude i Izraela, datiranje godina prije Krista temelji se na sinkronizmima u kasnijem dijelu tog razdoblja. Prema tome skraćivanje bi Šaulove vladavine samo pomaknulo njegovo stupanje na prijestolje nešto kasnije i ostavilo više vremena razdoblju sudaca.

Davidova vladavina. – Dužina Davidove vladavine ne dolazi u pitanje. Kod njega četrdeset nije okrugli broj, jer je ona zbroj brojeva 7 i 33, a postoji i spominjanje događaja u 40. godini Davidova vladanja (1 Ljet 26,31). Preostalih šest mjeseci (2 Sam 5,4.5) ne predstavljaju problem. Moguće je da je ukupna Davidova vladavina, od vremena kad je postao kralj u Hebronu do njegove smrti, iznosila točno četrdeset godina i šest mjeseci. Međutim takva pretpostavka nije potrebna, jer su vladavine starih kraljeva obično računane kalendarskim godinama; ako je jedan umro u bilo koje vrijeme svoje 40. kalendarske godine, rečeno je da je vladao četrdeset godina, kako ćemo to kasnije objasniti. Mnogo je vjerojatnije da je šest mjeseci bilo «početak» vladavine ili «nastupna godina» – razmak između njegovog dolaska na prijestolje i prvog dana Nove godine od koje se računala njegova «prva godina». (Ovu metodu računanja vladavine ćemo kasnije objasniti.) Ako su Filistejci izašli na Šaula u dolini Jizreel u običajeno doba, kad «kraljevi izlaze u rat» (1 Ljet 20,1), tada se Šaulova pogibija, nakon koje je slijedilo Davidovo stupanje na prijestolje u Hebronu, zbila u proljeće, a Davidova prva puna godina vladavine počela bi oko šest mjeseci kasnije, u početku godine ujesen.

David određuje Salomona za kralja. – Pri kraju vladavine, «ostarjevši i nauživši se danâ, postavi David svog sina Salomona kraljem nad Izraelom» (1 Ljet 23,1). U to vrijeme odredio je i službenike za službu u Hramu i za državne poslove, «u svakom Jahvinom poslu i u kraljevskoj službi» (26,30). Ovo se, izgleda, zbililo «četrdesete godine Davidova kraljevanja» (r. 31). U posljednjem poglavlju ove knjige njegova je vladavina prikazana kao sedam godina u Hebronu i trideset i tri godine u Jeruzalemu (1 Ljet 29,27). To bi dalo naslutiti da je Salomon vladao zajedno s ocem dijelom četrdesete godine, jer da se zajednička vladavina protegla u četrdeset i prvu godinu, računalo bi se da je David vladao četrdeset i jednu godinu. Ova se četrdeseta godina morala računati kao Salomonova «nastupna godina» ili «godina početka vladavine».

Salomonove godine od jeseni do jeseni. – Salomonova vladavina pruža važan ključ za računanje godina vladanja, odnosno godine kraljeve vladavine koje su počinjale u jesen, i to bar u njegovo vrijeme. U članku o hebrejskom kalendaru objašnjeno je da su Izraelci imali dva početka godine: vjerska godina počinjala je s prvim abibom (nisanom), u proljeće, a građanska s prvim etanimom (tišrijem)² u jesen. Budući da su se mjeseci uvijek brojili od proljeća, građanska je godina uvijek počinjala sa sedmim mjesecom, s brojevima od 7 do 12 i 1 do 6. Tako je prvi mjesec dolazio od sredine građanske godine.

Hram se počeo graditi drugog mjeseca četvrte godine Salomonove vladavine, a dovršen je osmog mjeseca njegove jedanaeste godine (1 Kr 6,1.37.38). S obzirom na dobro utvrđenu činjenicu da su stari imali običaj uključivog računanja (bit će o tome riječi kasnije), čini se začudno što razmak od četvrte do jedanaeste godine ovdje nije naveden od osam godina. Budući da su navedeni datumi početka i završetka, treba pretpostaviti da računanje nije izvršeno prema cijelim godinama vladanja, nego prema godišnjicama, odnosno godinama računanim od datuma koji označuje početak događaja, drugog dana drugog mjeseca. Ako se sedam godina računaju uključivo od drugog mjeseca četvrte godine vladavine, dovršenje Hrama pada u jedanaestu godinu, ako godine vladanja počinju u jesen, a ne u proljeće. Ovo se smatra dokazom da su godine Salomonove vladavine računane od jeseni, vjerojatno od prvog tišrija.

Četvrta godina Salomonova vladanja kao osnovna datuma izlaska iz Egipta. – Ovaj podatak o početku gradnje Hrama «drugog dana drugog mjeseca četvrte godine» svoga vladanja (2. Dnevnika 3,2 DK) važan je u odnosu na vrijeme izlaska iz Egipta. Prema kronologiji kraljeva primijenjenoj u ovom članku, četrdeseta i posljednja godina Salomonove vladavine bila je 931./930. pr. Kr., ako se računa od jeseni do jeseni. Prema ovome, četvrta godina vladavine, 36 godina ranije, bila je 967./966. pr. Kr., također vjerojatno s početkom u jesen s novom godinom, prvim tišrijem, sedmim mjesecom. Budući da su Hebreji uvijek svoje mjesece računali od proljeća, premda je građanska godina počinjala u jesen, drugi mjesec ziv pao je u proljeće 966. godine pr. Kr.

Ali ovaj događaj u mjeseca zivu također je datiran s «četiri stotine i osamdesete godine poslije izlaska Izraelaca iz zemlje egipatske» (1 Kr 6,1). Tako imamo poklapanje između dviju skala datiranja – godina Salomonova vladanja i godina od izlaska. Budući da je oslobođenje iz Egipta uslijedilo sredinom prvog mjeseca prve godine računanja od izlaska, sam izlazak se može staviti 479 godina prije prvog mjeseca 480. godine, odnosno u proljeće 1445. godine pr. Kr. Tako nam Salomonova vladavina, izvedena iz kasnijih vladavina podijeljenog kraljevstva, pruža datum za izlazak iz Egipta, ako 480. godinu prihvatimo kao točan broj. Ovo je osnova za datum izlaska upotrijebljen u ovim člancima.

4. Metode i načela računanja

Prije razmatranja razdoblja podijeljenog kraljevstva poslije Salomonove smrti, dobro je da zastanemo i objasnimo metode upotrijebljene u računanju vladavina u drevno doba, uz izvjesne pojmove i načela koja će kasnije rabiti u raspravi o vladavini izraelskih i Judinih kraljeva.

---

2 Da ne bismo čitatelja zbunili paralelnim imenima, mjesece ćemo odsad nazivati poznatijim imenima koja potječu iz razdoblja nakon povratka iz babilonskog suanštva (i još su uvijek u uporabi): nisan za prvi mjesec, tišri za sedmi, premda znamo da se nisu rabila prije no što je završilo razdoblje kraljeva.

Kronologija je izgrađena na sinkronizmima. – Kronološki podaci u Knjigama o kraljevima većinom su dani kao dvije vrste vremenskih podataka uspoređivanjem vladavina dvaju susjednih kraljevstava, Jude i Izraela, odnosno (1) kao nastupni sinkronizam ili podaci o stupanju na prijestolje jednog kralja u određenoj godini vladanja nekog vladara drugog naroda i (2) prema dužini vladanja. Tipičan primjer je izvještaj o stupanju na prijestolje Amasje u Judi u vrijeme vladavine Joaša nad Izraelom: «Druge godine kraljevanja Joaša... nad Izraelom, postade judejskim kraljem Amasja... Bilo mu je dvadeset i pet godina kad se zakraljio, a kraljevao je dvadeset i devet godina u Jeruzalemu.» (2 Kr 14,1.2)

Kasnije saznajemo da je Amasja petnaest godina nadživio Joaša (r. 17). Nakon ovoga dolazi sljedeći sinkronizam, podatak o stupanju na prijestolje sljedećeg kralja u Izraelu, Jeroboama II, u vrijeme Amasjina vladanja: «Petnaeste godine kraljevanja judejskog kralja Amasje... postade izraelskim kraljem u Samariji Jeroboam... On je kraljevao četrdeset i jednu godinu.» (r. 23).

Slične sinkronizme imamo i za druge kraljeve. Budući da je stupanje na prijestolje svakog od kraljeva sinkronizirano s godinom vladanja njegova susjeda, a imamo i njegovu dužinu vladanja, moguće je konstruirati skicu kronologije dvaju kraljevstava, utemeljenu na ovom povezanom sinkronizmu. Kod grafičke metode konstruiranja takvih kronologija treba početi s dva usporedna stupca godina u obliku dijagrama i na njima označiti dva niza vladavina, Izraela i Jude, tako da (1) stupanje na prijestolje svakog kralja bude usklađeno s odgovarajućom godinom vladara drugog kraljevstva i (2) da se naznači dužina vladavine svakoga od njih. Ako je obrazac dobro napravljen, kraj vladavine svakoga i početak vladavine sljedećega past će u određenu godinu vladavine drugog kraljevstva, kako je zapisano u Bibliji.

Ponekad se brojevi u Knjizi o kraljevima mogu protumačiti samo na jedan način; u tom slučaju je lako izvršiti usklađivanje. No u drugim slučajevima potrebno je dati više tumačenja pa se moraju isprobati različite mogućnosti. Ovo je na početku procedura u kojoj se uglavnom vrše pokušaji i uočavaju pogreške. Gdje se dužine vladavina ne uklapaju u shemu, mnogi zaključuju da je tekst pogrešan. Ali moramo držati na umu da je primijenjeno više različitih metoda računanja i da Izrael i Juda nisu morali rabiti iste sustave. Da bismo razumno postupili, potrebno je da najprije razumijemo metode i načela računanja kojima se mogao služiti pisac Knjige o kraljevima ili su uporabljene u njegovim izvorima. Da bi ilustrirali upravo navedene vremenske podatke o Amasji i njegovim suvremenicima, moramo odgovoriti na sljedeća pitanja – a ona nisu tako jednostavna kako na prvi pogled izgledaju.

Kako je pisac računao petnaest godina koje je Amasja proživio nakon Joašove smrti? (Vidi sljedeće odsjeke.)

Ako je Amasja vladao dvadeset i devet godina, u kojoj je godini svoje vladavine umro?

Što se misli pod njegovom petnaestom godinom?

Kad počinje kraljeva «prva godina»?

Je li se petnaesta Amasjina godina u Judi točno poklapa s izraelskom godinom u kojoj je Jeroboam II. stupio na prijestolje?

Zadaća nalaženja odgovora na ovakva pitanja otežana je činjenicom da Juda i Izrael nisu primjenjivali iste sustave računanja. U sljedećim odsjecima objasniti ćemo opća načela starog računanja koja objašnjavaju gore navedena pitanja.

Godine brojane uključivim računanjem. – Kao što smo ranije istaknuli, opća metoda a uporabljena u Bibliji čini se da je uključivo računanje, odnosno uračunavanje prvog i posljednjeg dijela vremena u izračunavanju nekog intervala. Ovu su metodu općenito upotrebljavali drugi stari narodi, kako to nepogrešivo pokazuju izvorni dokumenti. Jedan egipatski natpis, koji opisuje smrt jedne svećenice četvrtog dana dvanaestog mjeseca, obavještava da je njezina nasljednica stigla petnaestog, «kad je prošlo dvanaest dana». Kad bi poslije četvrtog prošlo dvanaest dana, danas bismo rekli da je šesnaesti. Grci su također slijedili ovu uključivu metodu. Olimpijadu, ili četverogodišnje razdoblje između olimpijskih igara, nazivali su *pentaeteris* (petogodišnje razdoblje) i rabili druge slične brojčane izraze. I Rimljani su u općoj uporabi računali uključivo; imali su *nundinae* (od *nonus*, deveti), ili sajmišne dane svakog devetog dana uključivo, a zapravo svakih osam dana kako je to po slovima od A do H vidljivo iz starih kalendara.

Naravno, matematičari i astronomi su bili svjesni da je takvo računanje matematički netočno, ali se ipak rabilo u običnom govoru, kako je to čak i do danas na Bliskom istoku. Suvremeni primjeri toga na zapadu su fraza «osam dana» koja u nekim europskim jezicima označuje tjedan, katolički izraz «oktava» u značenju dana koji dolazi tjedan dana nakon blagdana, zatim muzički intervali kao oktave, terce, kvinte i slično.

Najjasniji biblijski dokaz uključivog računanja nalazimo u Novom zavjetu (vidi u Dj 10,30 gdje se razdoblje od 72 sata računa kao «četiri dana», a ne tri), ali jedan starozavjetni primjer nalazimo u 2. Kraljevima 18,9.10. Opsada Samarije trajala je od četvrte do šeste godine Ezeki-jine vladavine, što je izjednačeno s vremenom od sedme do devete godina Hošeine vladavine, a ipak piše da je grad osvojen «nakon tri godine». Suvremenim načinom izražavanja govorili bismo o dvije godine; no biblijski pisac je očito računao uključivo (godine četiri, pet i šest čine ukupno tri godine).

Hebrejski dječak je obrezivan «kad mu se navrší osam dana» (Post 17,12), odnosno «osmog dana» (Lev 12,3). Slično i Luka govori o obrezanju «osmog dana» ili «kad prođe osam dana» (Lk 1,59; 2,21). Ustvari izraz «kad prođe osam dana» (ili «kad se navršilo osam dana», DF) ne znači osam punih dana od dana rođenja, nego osam dana uključivo.

Izraelski kralj Jeroboam II. naslijedio je svog oca Joaša u petnaestoj godini judejskog kralja Amasje (2 Kr 14,23), a Amasja je «živio još petnaest godina poslije smrti izraelskog kralja Joaša» (2 Kr 14,17). Današnji čitatelj će bez razmišljanja dodati 15 na 15 i tako dobiti Amasjinu tridesetu godinu, premda je vladao samo dvadeset i devet godina (r. 2). I u ovom slučaju je uključivo računanje najlogičnije objašnjenje, budući da se petnaest godina računa uključivo od petnaeste godine do dvadeset i devete godine u kojoj je umro.

Postoje i drugi primjeri. Kad je poslije Salomonove smrti Roboam saslušao molbe da olakša porezne terete, rekao je narodu da dođe «za tri dana» (1 Kr 12,5), odnosno radi odluke «za tri dana dođite opet k meni» (2 Ljet 10,5). Oni su došli «treći dan... kako im bješe zapovijedio kralj rekavši im: 'Vratite s k meni trećega dana'» (1 Kr 12,12; 2 Ljet 10,12). Estera je tražila da Židovi u Suzi poste i mole za nju prije nego što nenajavljena izađe pred kralja, a kralju je pristupila «trećega dana» (Est 4,16; 5,1). Očito je razdoblje od «tri dana» završilo trećeg dana, a ne po završetku tri dana kako bismo očekivali.

Sve ovo služi da objasni navodnu teškoću u vezi s tri dana između Isusova razapeća i uskrsnuća. Evo tih tekstova:

	<i>“u tri dana”</i>	<i>“poslije tri dana”</i>	<i>“treći dan”</i>
Matej	26,61; 27,40	27,63; (12,40, i 3 noći)	9,31; 10,34; 16;21; 17,23; 20,19; 27,64
Marko	14,58 (za tri dana)	8,31	
Luka			9,22; 24,7.11.48; 24,21
Ivan	2,19-21		

Iz ovih tekstova je očito da fraze «za tri dana», «u tri dana» i «poslije tri dana» odgovaraju frazi «treći dan». Jedan pisac (Matej) se služi svim trima frazama za isto razdoblje. Interval od petka poslijepodne do nedjelje ujutro je tri dana uključivim računanjem. Budući da je jasno kako se ovaj način brojanja općenito rabio u biblijsko vrijeme i bio rasprostranjen u mnogim zemljama, beskorisno je ovo razdoblje pokušavati razumjeti kao tri puna dana od po 24 sata prema našem suvremenom običaju računanja. Ako to činimo, iskrivljujemo povijesni običaj i biblijski podatak, pa stvaramo teškoću koja ne bi postojala kad bismo uzeli u obzir uobičajeni govor i primjere iz Biblije.

Dužina vladavine jednog kralja. – Jednako kao što je prema općem načinu izražavanja Noa u svojoj 600. godini imao šesto godina ili je dijete osmog dana bilo osam dana staro i kao što razdoblje od tri dana ili tri godine završava trećeg dana ili treće godine, premda treći dan ili godina još nisu završeni, tako i vladavina od dvadeset i pet godina završava u 25. godini.

Za judejskog kralja Asu piše da je vladao četrdeset i jednu godinu, a ipak je umro 41. godine (1 Kr 15,9.10; 2 Ljet 16,13). Zamijetimo i kraj Sidkijine vladavine od jedanaest godina u njegovoj 11. godini (2 Kr. 24,18; 25,2-7). Ovo je također vidljivo iz sinkronizama Jude i Izraela, a bilo je uobičajeno u Babilonu i Egiptu, kako to pokazuju dokumenti koje su otkrili arheolozi.

Ovo je bilo slično uključivom računanju, premda ukupna dužina neke vladavine nije uvijek iznesena uključivim računanjem. Postojale su dvije metode brojanja godina vladanja, jedna od njih je odbacila uključivo brojanje i tako zadržala točnost ukupnog broja godina; to ćemo kasnije objasniti. Ali sustav obračunavanja godina vladanja nije bio uobičajeni način računanja u narodu. Bio je to poseban oblik kalendarskog računanja, prvenstveno u kronološke svrhe.

Godine vladanja su kalendarske godine. – Kad su stari datirali događaje u nekoj godini kraljeva vladanja, služili su se kalendarskom formulom. Njih nije zanimalo koliko je do tog događaja taj vladar bio dugo na prijestolju, već su broj godina vladanja rabili kao redovnu oznaku za tu kalendarsku godinu. Ovo je bila opća metoda utvrđivanja godine, jer nisu imali dugačke ere, kao što su naše «prije Krista» i «poslije Krista». Prema tome godina vladanja poklapala se s građanskom godinom koja je počinjala s novom godinom. Razni narodi imali su razne kalendare i različite nove godine, ali sustav a godina vladanja u skladu s kalendarskim godinama bio je u upotrebi u Babiloniji, Asiriji i Egiptu, kao i kod Hebreja. Čini se da je bio prihvaćen na čitavom drevnom Bliskom istoku.

Iako su se godine vladanja nekog kralja izjednačivale s čitavim kalendarskim godinama, prva i posljednja bile bi nepotpune, ukoliko se ne bi dogodilo da je stupio na prijestolje na novu godinu a umro na godišnjicu stupanja na prijestolje. Stoga je bilo potrebno usklađivanje, a postojale su dvije metode za ovo prilagođavanje, kako ćemo to vidjeti u sljedećim odsjecima.

Metoda računanja godina vladavine prema nastupnoj godini. – Ako je kralj A umro u svojoj 35. godini, a naslijedio ga kralj B, svi dokumenti napisani u prvom dijelu godine do

smrti kralja A bili bi datirani tog i tog dana i mjeseca, 35. godine kralja A, ali u ostatku godine nosili bi datum i ime njegova nasljednika kralja B, a prva nova godina najavila bi ulazak u novu vladarsku godinu kralja B. Razlika između dviju metoda se odnosila na dio godine između stupanja na prijestolje i sljedeće nove godine.

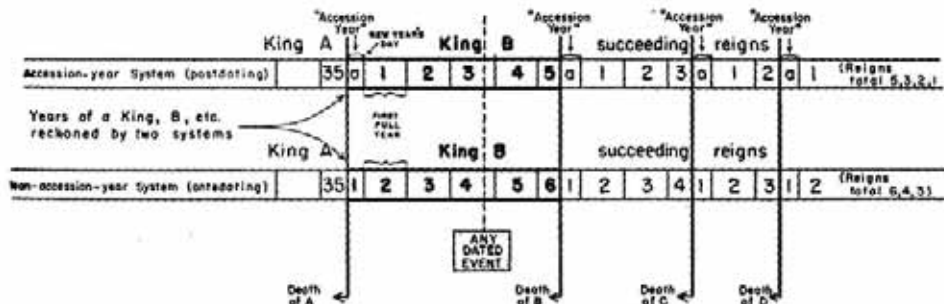
U Babiloniji bi, na primjer, ova nepotpuna godina bila nazvana «godina početka vladanja» kralja B, koju danas poznajemo kao *nastupnu godinu*, a puna kalendarska godina, koja bi počela sljedećom novom godinom (prvim nisanom), smatrala bi se prvom godinom njegove vladavine. Tako bi u nizu vladavina 35. godini kralja A slijedila prva godina kralja B. Ovo računanje se naziva metodom *nastupne godine*, jer je razmak od stupanja na prijestolje do kraja te kalendarske godine nazvan nastupnom godinom pa se nije brojao. Ovu metodu ponekad nazivaju *postdatiranjem* budući da je početak prve godine bio odložen sve do prvog dana sljedeće kalendarske godine nakon stupanja na prijestolje.

Metoda računanja godina vladavine bez nastupne godine. Prema drugom načinu računanja, koji se povremeno rabio u Egiptu, novi je kralj počeo datiranje svojih dokumenata u svojoj “prvoj godini” čim je stupio na prijestolje, a godina koja je počela sa sljedećom novom godinom (u Egiptu prvi Tot) nazvana je drugom godinom. Tako bi ista godina koja bi za kralja A počela kao 35. godina, bila i prva godina kralja B, a 35. godini kralja A slijedila bi druga, a ne prva godina kralja B. Ovo u izračunavanju niza vladavina stvara preklapanje od jedne godine. Takvo računanje dodaje svakoj vladavini jednu godinu, jer je jednako uključivom računanju, budući da računa prvu i posljednju godinu svake vladavine, dok je “prva godina” svakog kralja ustvari preostali dio posljednje godine njegova prethodnika. Budući da u ovom slučaju prije prve godine ne postoji razdoblje nazvano nastupnom godinom, ova je metoda nazvana metodom *nenastupne godine* ili *antedatiranjem*.

U Knjizi o kraljevima u uporabi su oba sustava. – Obje ove metode dobro su dokumentirane starim egipatskim i babilonskim zapisima. Uporaba datiranja godina prema godinama vladanja prikazana je u Bibliji brojnim formulama. Na primjer, Jeruzalem je doživio opsadu desetoga dana desetoga mjeseca devete godine Sidkijine vladavine (2 Kr 25,1) i «sedmoga dana petoga mjeseca – devetnaeste godine kraljevanja Nabukodonozora» (r. 8). Nabuzaradan je došao i spalio Hram. Nema ništa što bi upućivalo na to je li ovdje uporabljen sustav računanja prema nastupnoj ili nenastupnoj godini. No određeni sinkronizmi u Knjizi o kraljevima, koji uspoređuju godinu nekog judejskog kralja s određenom godinom nekog izraelskog kralja čini se da upućuju na zaključak da su oba hebrejska kraljevstva rabila oba ova sustava u različito doba. U vrijeme podjele, poslije Salomonove smrti, čini se da se Juda služio metodom nastupne godine, a Izrael metodom nenastupne godine.

Da bismo ukratko prikazali razlike između ovih dviju metoda računanja vladavine, vratimo se zamišljenom kralju A koji umire u 35. godini svoje vladavine, a nasljeđuje ga kralj B. Jednim ćemo dijagramom prikazati različite posljedice primjene ovih dviju metoda brojanja godina vladavine kralja B na datiranje događaja prema godinama vladanja, kao i na ukupni broj godina vladanja kralja B i vladavina koje slijede.

Prikaz metoda nastupne i nenastupne godine

Accession-Year and Non-Accession-Year Methods Illustrated

Šest odsjeka koji slijede gornjem crtežu sažet će rezultate

1. Sustav nastupne godine (gornji), nakon kraja godine u kojoj jedan kralj umire, a sljedeći stupa na prijestolje, prvi Dan nove godine nove vladavine početak je prve godine vladanja novog kralja.
2. Prema sustavu nenastupne godine (donji), međutim, godini smrti i stupanja na prijestolje slijedi druga godina novog kralja, itd.

Iz ovoga slijedi kako to crtež pokazuje:

3. Druga godina nekog kralja, na primjer, nastupit će ako se uzima metoda nastupne godine (ili postdatiranje), godinu dana *kasnije* nego što bi nastupila ako se uzima metoda nenastupne godine (ili antedatiranje).
4. Ako dva pisara, služeći se dvjema različitim metodama, datiraju isti događaj (vidi događaj na crtežu) svaki u svom sustavu, pisar koji se služi sustavom nastupne godine dat će toj godini *niži* broj nego pisar koji se služi sustavom nenastupne godine.
5. Broj godina zabilježenih kao dužina vladanja *manji je za jedan*, ako se upotrebljava metoda nastupne godine od godina ako se rabi metoda nenastupne godine.
6. U nizu vladavina, zbroj godina vladanja će, ako se računa po sustavu nastupne godine, sačuvati ispravni zbroj proteklih godina, dok će sustav računanja s pomoću nenastupne godine dodati po jednu godinu svakoj vladavini i tako će ukupan broj godina učiniti većim nego što jest ustvari.

Nova godina računana od proljeća i jeseni. - Već smo objasnili da su Hebreji imali dva računanja godina, odnosno da je unatoč uvođenju računanja mjeseca od proljeća (nisan), povezano s nizom blagdana u vrijeme izlaska iz Egipta, starije računanje godine od jeseni (tišrija) zadržano kao građanska godina. Postoje biblijski dokazi da je Salomon brojio godine svoje vladavine od jeseni i da je Juda nastavio tu praksu. Izvještaj ne kaže jesu li u sjevernom izraelskom kraljevstvu brojali godine vladanja svojih kraljeva od proljeća ili jeseni, ali postoje naznake, iz nekih sinkronizama u Knjizi o kraljevima, da je Izrael upotrebljavao godinu koja je počinjala u proljeće.

Prema tome, kad se nastupna godina nekog judejskog kralja uskladi s određenom godinom nekog izraelskog kralja (prema judejskom sustavu a), to znači da će se posljednjih šest mjeseci

judejske godine preklopiti preko prvih šest mjeseci odgovarajuće izraelske godine ili obrnuto. Ovo usklađivanje se razlikuje u nekim vladavinama, ovisno o datumu stupanja na prijestolje. Ako je stupanje na prijestolje uslijedilo u ljeto, tada judejska vladarska godina nastupa šest mjeseci prije odgovarajuće Izraelove godine, budući da judejska jesenska nova godina (prvi tišri) u novoj vladavini dolazi prva, dok Izraelova sljedeća kalendarska godina počinje prvim nisanom sljedećeg proljeća. Ako, međutim, kralj stupi na prijestolje u zimu, prva nova godina nakon njegova stupanja na prijestolje je ona prvog nisana u Izraelu, pa prema tome njegova godina vladanja računana prema izraelskom računanju počinje šest mjeseci prije judejske koja traje od jeseni do jeseni.

Dvije metode kontruiranja kronologije kraljeva. – Ako u vezi s kronologijom u doba ovog razdoblja vodimo računa o ovim načelima računanja, bit ćemo u stanju primijeniti ih na problem izrade približne kronologije izraelskih i judejskih kraljeva služeći se biblijskim podacima. No postoje različita tumačenja sinkronizama i mnoge teškoće. Budući da se čini da se sinkronizmi stupanja na prijestolje često ne slažu s podacima o dužinama vladavina, mnogi su istraživači Starog zavjeta zaključili da ove teškoće pokazuju kako su brojevi u izvještajima kasniji dodaci tekstu, uglavnom pogrešni i od male ili nikakve vrijednosti za kronologiju. Ustvari, kad razumijemo njihovu pravu narav, oni su začuđujuće dosljedni.

Obje se linije moraju uskladiti pretpostavljajući da postoje određene godine suvladarstva oca i sina ili neki interegnumi između vladavina i pored toga dopuštajući primjenu različitih metoda računanja godina. Ako se vrijeme vladanja ne uklapa ukoliko se za Judu ne uzima metoda nastupnih godina, a za Izrael nenastupnih godina, može se pretpostaviti, kao radna hipoteza, da je ovo bio način na koji su ova kraljevstva u ono vrijeme računala svoje vladavine. Ako se cijeli niz vladavina može protumačiti elementima takvog sustava, tada je vjerojatnost ispravnosti takvog računanja veća.

Interegnum nasuprot koregenstva. – Druge metode usklađivanja razlike između ukupnih dužina vladavina u Izraelu i Judi dale su dva tipa kronološke sheme ovog razdoblja. Kad sinkronizmi s jedne strane zahtijevaju suvladarstvo ili s druge strane interegnum, tada se češće rabi prvo, a rezultat je kraća kronologija za to razdoblje. Međutim, ako se primjenjuje drugo, odnosno interegnumi, tada dobijamo *dužu* kronologiju. Prednosti jedne ili druge metode određuju se prema stupnju kojim se sve poznate biblijske i izvanbiblijske činjenice uklapaju u shemu. Čak i tamo gdje je određen niz vladavina u oba kraljevstva počeo i završio zajedno (kao u razdoblju od Salomonove smrti, kad su se kraljevstva prvi put razdijelila, do umorstva što ga je Jehu počinio nad judejskim i izraelskim vladarom), zapisani ukupni brojevi vladanja se ne slažu. Štoviše, u razdoblju nakon Jehua neslaganje se povećava, dok na kraju sjevernog kraljevstva ukupni zbroj godina zapisanih za izraelske kraljeve nije za dvadeset godina manji od zbroja godina u Judi za isto razdoblje. S obzirom na ovakvo neslaganje, nema načina da uskladimo dužinu vladavina u oba kraljevstva, ukoliko ne pretpostavimo da prividno duža linija uključuje preklapanja vladavina ili da u kraćoj liniji postoje praznine između vladavina.

U prvom slučaju moralo je biti situacija kad je nasljednik stupio na prijestolje uz svog oca prije njegove smrti, a ukupan broj godina vladavine upisan sinu uključuje i godine njegova suvladarstva zajedno s godinama njegove samostalne vladavine. U tom slučaju ukupna dužina svih vladavina premašuje za nekoliko godina stvarno proteklo vrijeme.

U drugom slučaju jasno je da je u kraćoj liniji moralo biti razdoblja povremenih interegnuna, kad je zbog ovog ili onog razloga iznenadna kraljeva smrt omela nasljednika da odmah stupi na prijestolje. Ako su ovakva razdoblja bez kralja zanemarena u broju danom za uzastopne vladavine, tada je ukupno vrijeme duže od onoga što ga pokazuje izvještaj.

Moramo pretpostaviti jedno ili drugo; ili moramo dužu liniju skratiti uračunavanjem suvladarstva ili kraću liniju produžiti uračunavanjem interegnuna, a možda trebamo primijeniti oba postupka.

Kako je već rečeno, dani su bitni kronološki podaci za vladavinu svakog kralja, obično u izvještaju o početku njegove vladavine; postoje dvije vrste podataka:

(1) *nastupni sinkronizam* koji datira početak vladavine u određenoj godini vladara drugog hebrejskog kraljevstva ("Ahazja, sin Ahabov, postade kraljem Izraela u Samariji, sedamnaeste godine Jošafatova kraljevanja Judejom", 1 Kr 22,54) i

(2) *dužina vladavine* ("...kraljevao je dvije godine nad Izraelom.").

Kako je rečeno, postoji očita razlika od jedne godine između računanja nastupnom godinom (ili postdatiranjem) i računanja nenastupnom godinom (antedatiranjem). Kad god se, uz upravo navedene razlike, ove izjave o vremenu naizgled sukobljuju s uzorkom drugih vladavina, možemo objasniti da se radi o suvladarstvu, ili interegnunu, koje u izvještaju nije spomenuto. Ukoliko u samom tekstu nešto ne upućuje na političku situaciju onog vremena, nema opravdanog razloga za pretpostavku da se dogodilo jedno a ne drugo. Moramo prihvatiti rješenje koje usklađuje sinkronizme u biblijskom izvještaju. Ova vrst usklađivanja ne odbacuje biblijske podatke, već ih jednostavno objašnjava uz pretpostavku da izvještaj nije dao sve pojedinosti, od kojih su neke morale utjecati na dane brojeve. Posljedica toga je da se razlikuju mišljenja u tome koje je rješenje vjerojatnije.

Izbor između suvladarstva i interegnuna, odnosno između preklapljenih vladavina ili praznina između vladavina ima za posljedicu pripisivanje dužeg ili kraćeg ukupnog razdoblja za oba hebrejska kraljevstva. Budući da u biti nema neslaganja u odnosu na kraj razdoblja u Nabukodonozorovo doba, ove dvije metode daju ili raniji ili kasniji datum za točku *početka* (Salomonova smrt).

Starije kronologije uključuju interegnune. – Stariji kronolozi su radije računali s interegnunima; uzimajući da su u kraćoj liniji vladavina postojale praznine, oni su je produžili kako bi je prilagodili dužoj vladavini. Stvarna pojava interegnuna u granicama je mogućnosti, posebno u slučajevima kad bi krajem neke dinastije moglo doći do praznine, jer nema neposrednog nasljednika. Međutim, mnogo je veća vjerojatnost da se pojavi suvladarstvo, jer u svakom nemiru koji izaziva prekid nasljedne loze postoji vjerojatnost da neki jaki vođa zagospodari situacijom. Ako bi i bilo zastoja u prijenosu vlasti, uspješni suparnik bi vjerojatno cijelo razdoblje uvrstio u svoju vladavinu.³ S druge strane, suvladarstvo je uobičajen postupak, potvrđen u povijesti više drevnih naroda.

Tipična kronologija hebrejskih kraljeva zasnovana na interegnunima, pa time produžena prazninama, shema je datiranja prije Krista (uzeta je od nadbiskupa Usshera) i nalazi se u rubnim bilješkama mnogih KJV izdanja Biblije; a postoje i jedan ili dva druga sustava datiranja

---

³ Dva interegnuna Ptolemejevog kanona su sporedni, jer ustvari nisu bili pravi interegnuni, nego su pripadali Sanheribovoj vladavini.

koji su joj slični. Ussheru, koji je pisao prije 300 godina, nisu bili dostupni izvorni dokumenti za kronologiju ovog razdoblja. Imao je Ptolemejev kanon, ali je od njega odstupao tamo gdje je smatrao boljim podatke povjesničara grčkog klasičnog razdoblja. Osim što je samovoljno stavio dovršetak gradnje Salomonova Hrama tisuću godina prije Kristova rođenja (stavlja ga u 1004. godinu pr. Kr.), svoju je kronologiju hebrejskih kraljeva uglavnom određivao zbrajanjem godina. U njegovo vrijeme nisu bili poznati asirski zapisi.

Onima koji su tijekom godina prihvatili njegov sustav biblijske kronologije bilo je stalo samo do unutarnjeg sklada podataka za oba hebrejska kraljevstva. Ussherova shema datiranja postala je poznata kao "biblijska" kronologija i mnogi čitatelj engleske Biblije smatrao je podatke na rubnim bilješkama gotovo dijelom nadahnutog teksta.

Kasnija primjena suvladarstva. – Zatim su otkriveni i dešifrirani izvori pisani klinastim pismom, obilje babilonskih i asirskih dokumenata koji su dali kronološke podatke za razdoblje hebrejskih monarhija. Postalo je jasno da se novi podaci ne poklapaju sa starijom kronologijom zasnovanom na interegnumima, pa bi prema njima hebrejski kraljevi živjeli ranije nego njihovi asirski suvremenici. Otkriće asirskih *limmu* (eponimskih) popisa dovelo je do podjele mišljenja. Neki su raniji autoriteti smatrali da su asirski izvještaji nepotpuni za mnoga razdoblja, što je činjenica, da sadrže praznine u kronološkim popisima, koje utječu na usklađivanje asirskih i hebrejskih vladara. Drugi su opet rekli da su asirska i «biblijska» kronologija točne, ali su imena biblijskih kraljeva u asirskim zapisima u prijevodu pogrešno identificirana, kao na primjer Ahaba i Menahema.⁴

S druge strane, vršeni su pokušaji da se uporabom suvladarstva namjesto interegnuma izradi hebrejska kronologija i tako skрати duža linija vladavina. Ova bi se kraća kronologija mogla uskladiti s novim asirskim datiranjem koje je postalo općeprihvaćeno, budući da je astronomski utvrđeno jednom pomrčinom, pa se moglo uskladiti s početkom Ptolemejeva kanona u završnim godinama Asirskog Imperija. Mnogi istraživači Starog zavjeta digli su ruke od zadatka kao beznadnog i biblijske podatke proglasili pogrešnima. Unutarnji sklad sinkronizama stupanja na prijestolje i dužine vladavina zapisanih u Bibliji, uz vanjsko usklađivanje ovih podataka s dokumentima pisanim klinastim pismom, doveli su ih do očaja.

Kasniji su pisci iskušali različite metode da konstruiraju dosljednu biblijsku kronologiju koja bi se mogla uskladiti s prihvaćenim datiranjem na dokumentima napisanim klinastim pismom. Neki su odbacili biblijske sinkronizme stupanja na prijestolje i pokušali zadržati brojeve za dužine vladavina, dok su drugi činili suprotno. Budući da je većina njih slobodno revidirala biblijske brojeve kako bi ih uskladila, pod pretpostavkom da su prigodom prenošenja brojevi doživjeli dosta promjena, jasno je da su im se rezultati morali razlikovati ovisno o njihovom revidiranju brojeva.

U ovom članku uzeta je provizorna kronologija. – Za datiranje hebrejskih kraljeva u ovom članku uzeta je kronologija koja omogućuje određivanje bar približnih datuma za sve vladavine. U ovom sustavu ne samo da je postignut unutarnji sklad gotovo svih biblijskih vremenskih podataka – kako sinkronizama stupanja na prijestolje i brojeva za dužine vladavina – nego i vanjski sklad između hebrejske i asirske kronologije. Međutim odložiti ćemo svaku raspravu o

---

4 Jules Oppert (1868.) i drugi su pretpostavljali prisutnost praznina u asirskoj kronologiji. George Smith (1875.) odvojio je hebrejske kraljeve od asirskih anala.

datiranju ovih vladavina prije Krista dok ne objasnimo četiri radne hipoteze koje su proistekle iz pokusnog usklađivanja vladavina u dvjema kraljevstvima, judejskom i izraelskom.

Većinu su kronoloških načela izračunavanja vladavina, upotrijebljenih u ovim hipotezama, desetljećima u raznim kombinacijama koristili i primjenjivali različiti pisci. No ni jedan dosad nije ih uspio kombinirati tako da predstavljaju dosljednu shemu kraljeva koja bi bila savršeno usklađena sa svim biblijskim brojevima i asirskim podacima. Stoga je većina pisaca revidirala sinkronizme stupanja na prijestolje ili dužine vladavina, ili oboje.

Vrijednost određene kombinacije ovih načela u četirima temeljnim hipotezama, dolje navedenima, jest da se s njima kao osnovom može konstruirati sustav za datiranje vladavina koji uspijeva uskladiti gotovo sve biblijske tekstove, a to je rezultat koji nije ostvaren ni jednom drugom shemom kronologije kraljeva.

Uporabljena shema datiranja vladavina predstavlja kombinaciju dvaju vrlo sličnih sustava dvojice stručnjaka, Edwina R. Thielea i Siegfrieda H. Horna.⁵ Ona usvaja temeljna načela i hipoteze koje su obojica rabili i slaže se s većinom Thieleovih podataka, ali više slijedi Hornovu kronologiju u jednom razdoblju u kojemu se njih dvojica ne slažu, odnosno u predloženom rješenju problema usklađivanja određenih očitih proturječnih sinkronizama u vezi s Ezekijinom vladavinom.

Budući da jedan od ovih pisaca nalazi potrebnim da smatra hipotezom kasnije uredničko prilagođavanje više sinkronizama, a drugi je morao jedan sinkronizam ostaviti kao dosad neriešeni problem, može se reći da nije dosad konstruirao jedan čitav sustav hebrejske kronologije vladavina koji uzima svaku vremensku izjavu točno onako kako je nalazimo u Knjizi o kraljevima. No ova su dva čovjeka svojim radom došla bliže od ijednog drugog znanstvenika.

Zbog toga se za praktičnu uporabu može doći do sustava datiranja hebrejskih vladavina koji je u skladu s vremenskim tvrdnjama u Knjizi o kraljevima (uz već spomenuti jedan izuzetak) i s kronologijom izvora pisanih klinastim pismom. Ovo je moguće ako se sinkronizam vladavina Jude i Izraela i zapisana dužina njihovih vladavina tumači sukladno četirima sljedećim hipotezama:

1. U Judejskom kraljevstvu godine kraljeve vladavine računale su se tako da počinju ujesen (vjerojatno prema građanskom kalendaru koji je počinjao s prvim tišrijem), dok su se istodobno u Izraelskom kraljevstvu godine vladanja računale prema kalendaru od proljeća do proljeća (pa je godina vjerojatno počinjala s prvim nisanom).
2. Izrael je sustav nenastupne godine počeo rabiti od podjele kraljevstava, poslije Salomone smrti, ali je kasnije prešao na sustav nastupne godine, dok je Juda, s druge strane, započeo sa sustavom nastupne godine, prešao na sustav nenastupne godine, da bi se kasnije vratio na početnu metodu.
3. Pisci obiju kraljevstava, bilježeći stupanje na prijestolje svojih kraljeva, do kojeg je došlo u određenim godinama vladanja susjednih kraljeva, čini se da su, svaki od njih, brojili godine susjednog kralja po sustavu računanja (nastupne ili nenastupne godine) koji

---

5 Edwin R. Thiele, *The Mysterious Numbers of the Hebrew Kings* (prvo izdanje Chicago, Schicago University Press, 1951; drugo izdanje Grand Rapids, Eerdmans, 1965), proširenje njegova članka "The Chronology of the Kings of Judah and Israel" u *Journal of Near Eastern Studies*, III (1944.), str. 137-186 i zasnovan na njegovoj doktorskoj disertaciji. Siegfried H. Horn, "The Chronology of Hezekiah's Reign", *Andrews University Seminary Studies* (1964.), str. 40-52. Vidi bibliografiju.

je bio u upotrebi u njihovoj zemlji, a ne prema onom koji je bio u upotrebi u susjednom kraljevstvu.

4. U oba kraljevstva suvladarstva oca i sina bila su vrlo česta, dok u oba hebrejska kraljevstva nema naznaka interegnuma.

S izuzetkom judejske godine vladanja od jeseni do jeseni, za što ćemo navesti izravni biblijski dokaz, sve ove hipoteze nastale su eksperimentalnim putem. Kad se na ovoj osnovi izradi kronologija za ovo razdoblje, sinkronizmi između godina u oba kraljevstva gotovo su potpuni i pritom zaobilaze teškoće koje se pojavljuju kad je izradimo na druge načine. Ne samo što se tako onemogućuje da netko u budućnosti otkrije cjelovitu shemu vladavina s drugim uzorkom nego se zasad čini da ove četiri hipoteze daju najbolju radnu osnovu za rekonstrukciju starog računanja ovih vladavina. O tome će ovdje još biti riječi.

5. Odnosi vladavina u podijeljenom kraljevstvu

Biblijski podaci za vladavine. – Od Salomonove smrti, kad su se Judejsko i Izraelsko kraljevstvo odvojili, Knjiga o kraljevima pretstavlja svakog izraelskog i judejskog kralja utvrđenom formulom, u kojoj je godina njegovog stupanja na prijestolje sinkronizirana s odgovarajućom godinom suvremenika u drugom hebrejskom kraljevstvu, nakon čega slijedi dužina njegove vladavine i – obično u slučaju Jude – kraljeva dob u vrijeme stupanja na prijestolje. Na primjer: «Dvadeset i sedme godine kraljevanja Jeroboama [II.], kralja izraelskog, postade judejskim kraljem Azarja, sin Amasjin. Bilo mu je šesnaest godina kad se zakraljio, a kraljevaio je pedeset i dvije godine u Jeruzalemu.» (2 Kr 15,1.2).

Sljedeća tablica kraljeva, složena redom kojim su navedeni u Knjizi o kraljevima, daje podatke o stupanju na prijestolje i dužini vladavine.

Biblijski podaci za vladavine u Judi i Izraelu

Roboam	Juda		1 Kr 12,1	17	1 Kr 14,21
Jeroboam I.	Izrael		12,10	22	14,20
Abijam	Juda	18. g. Jeroboama	15,1	3	15,2
Asa	Juda	20. g. Jeroboama	15,9	41	15,10
Nadab	Izrael	2. g. Ase	15,25	2	15,25
Baša	Izrael	3. g. Ase	15,28	24	15,33
Ela	Izrael	26. g. Ase	16,8	2	16,8
Zimri	Izrael	27. g. Ase	16,10	(7 dana)	16,15
Tibni	Izrael		16,21		
Omri	Izrael	31. g. Ase	16,23	12	16,23
Ahab	Izrael	38. g. Ase	16,29	22	16,29
Jošafat	Juda	4. g. Ahaba	22,41	25	22,42
Ahazja	Izrael	17. g. Jošafata	22,51	2	22,51
Joram	Izrael	2. g. Jorama	2 Kr 1,17		

Joram	Izrael	18. g. Jošafata	3,1	12	3,1
Joram	Juda	5. g. Jorama	8,16	8	8,17
Ahazja	Juda	12. (11.) g. Jorama	8,25 (9,29)	1	8,26
Jehu	Izrael		9,12.13	28	10,36
Atalija	Juda		11,1.3	7	11,3.4
Joaš	Juda	7. g. Jehua	12,1	40	12,1
Joahaz	Izrael	23. g. Joaša	13,1	17	13,1
Joaš	Izrael	37. g. Joaša	13,10	16	13,10
Amasja	Juda	2. g. Joaša	14,1	29	14,2
Jeroboam (II)	Izrael	15. g. Amasje	14,23	41	14,23
Azarja (Uzija)	Juda	27. g. Jeroboama	15,1	52	15,2
Zaharija	Izrael	38. g. Azarje	15,8	(6. mj.)	15,8
Šalum	Izrael	39. g. Azarje	15,13	(1. mj.)	15,13
Menahem	Izrael	39. g. Azarje	15,17	10	15,17
Pekahja	Izrael	50. g. Azarje	15,23	2	15,23
Pekah	Izrael	52. g. Azarje	15,27	20	15,27
Hošea	Izrael	20. g. Jotama	15,30		
Hošea	Izrael	12. g. Ahaza	17,1	9	17,1
Jotam	Juda	2. g. Pekaha	15,32	16 (20)	15,33(30)
Ahaz	Juda	17. g. Pekaha	16,1	16	16,2
Ezekija	Juda	3. g. Hošee	18,1	29	18,2
Manaše	Juda		21,1	55	21,1
Amon	Juda		21,19	2	21,19
Jošija	Juda		22,1	31	22,1
Joahaz	Juda		23,31	(3. mj.)	23,31
Jojakim	Juda		23,36	11	23,36
Jojakin	Juda		24,8	(3. mj.)	
Sidkija	Juda		24,17	11	24,18

Teškoće s usklađivanjem vladavina. – Uz sve ove informacije čini se da je lako konstruirati točnu kronologiju razdoblja kraljeva. No često stupanje na prijestolje jednog kralja, kako je datirano u određenoj godini drugoga, kao da nije u skladu s podatkom o dužini njegove vladavine. Različiti pokušaji da se usklade vladavine i riješe teškoće, omogućili su pojavu tolikih revizija podataka da bi odgovarali teorijama pojedinaca, zanemarujući pojedinosti biblijskog izvještaja, da je posljedica najviše slučajeva niz pretpostavki, a ne sustavna kronologija zasnovana na izvornom materijalu.

No nedavna proučavanja kronoloških metoda raznih drevnih naroda, uzete iz bogatstva arheoloških dokumenata datiranih prema starim kalendarima, pokazala su da se podaci u Knjizi o kraljevima mogu unijeti u prihvatljivu kronologiju bez drastičnih revizija o kojima je bilo riječi. Kad se iz biblijskih podataka induktivno dođe do osnovnih načela ovih sinkronizama, pa se ona primijene na problem, mnoge od navodnih teškoća nestaju. Nakon pregleda (u 4. dijelu) općih načela i metode računanja vladavine i njihove specifične primjene na hebrejske

kraljeve, sljedeći će korak biti objašnjavanje nekih glavnih točaka nacрта razdoblja koje proučavamo. Naravno, na ovom mjestu nećemo pokušati korak po korak analizirati sve vladavine.

Već spomenute četiri opće hipoteze objasniti ćemo i primijeniti u ulomcima koji slijede.

Judejska godina počinje ujesen, a izraelska u proljeće. – U Bibliji postoje dokazi da su judejski kraljevi računali svoje godine vladanja od jeseni – vjerojatno prvog tišrija – ne samo u Salomonovo nego i u Jošijino vrijeme. U vrijeme popravljanja Hrama, 18. godine Jošijine vladavine, radnici su naišli na primjerak knjige Zakona. Poslije čitanja svitka kralj je poveo silnu reformu i proslavio veliku Pashu kakva se nikada ranije nije slavila u povijesti podijeljenog kraljevstva. Znamo da Pasha pada na 14. nisanu, prvi mjesec vjerske godine koja počinje u proljeće. No u ovom slučaju početak radova na Hramu i velika Pasha pali su u osamnaestu godinu (2 Kr 22,3.5; 23,23). Budući da je jasno kako se svi događaji opisani u ova dva poglavlja nisu mogli odigrati u prva dva tjedna u godini, očito je da 18. godina nije počela s nisanom. Juda se morao služiti građanskim kalendarom kojemu je godina počinjala tišrijem. Računanje od jeseni dalo je šest mjeseci za odvijanje događaja u ova dva poglavlja.

Ova zapažanja su mnogi znanstvenici smatrali dokazom da se godina vladanja u Judi računala od jeseni. Budući da ima dokaza da se ovakvo računanje koristilo u Salomonovo doba, pa opet u Jošijino vrijeme, nema razloga sumnjati da se godina nije računala na ovaj način tijekom cijele Judine povijesti. Zanimljivo je napomenuti da se sinkronizmi između vladavina sjevernog i južnog kraljevstva mogu uskladiti na osnovi takvog računanja za Judu, dok se javljaju izvjesne teškoće ako za Judu pokušamo primijeniti godinu koja počinje u proljeće.

S druge strane, premda u biblijskom tekstu nema za to dokaza, sinkronizmi između vladavina dvaju kraljevstava po svemu sudeći upućuju na to da je Izrael upotrebljavao godinu koja je počinjala u proljeće. Mnogi znanstvenici koji su ove vladavine računali različitim metodama, pretpostavili su da brojna očita neslaganja u sinkronizmima potječu od pogrešaka u biblijskom tekstu, pa stoga ne vjeruju da je usklađivanje moguće te ga i ne pokušavaju provesti. Budući da upotreba godine koja u Izraelu počinje u proljeće, uz godinu koja u Judi počinje ujesen, otklanja mnoge nesuglasice, vjerojatniji je ovaj način računanja vladavina. Dok netko ne naći ni bolju shemu zasnovanu na drugom načelu, pretpostavljamo da je ova najbolja metoda, jer najbolje funkcionira.

Mogući razlog što je u Izraelu godina počinjala u proljeće jest što je Jeroboam, osnivač sjevernog kraljevstva, kao politički izbjeglica bio u Egiptu, pa je mogao biti pod utjecajem egipatske godine koja je u Jeroboamovo vrijeme počinjala u proljeće. Možda je izabrao novu godinu u proljeće umjesto prvog tišrija ujesen samo zato da bi se razlikovali od Jude, jednako kao što je ustanovio novo svećenstvo i uveo blagdan osmog mjeseca, umjesto starog blagdana sedmog mjeseca (1 Kr 12,30-33).

Sustavi nastupne i nenastupne godine. – U sinkronizmima se vidi da je u prvim godinama podijeljenog kraljevstva Juda u računanju rabio sustav nastupne, a Izrael nenastupne godine.

Roboam i Jeroboam počeli su vladati približno u isto vrijeme nakon Salomonove smrti, a Ahazja u Judi i Joram u Izraelu umrli su u isto vrijeme kad je Jehu zavladao sjevernim kraljevstvom. Prema tome vladavine u ovom razdoblju moraju dati jednaki zbroj godina za oba kraljevstva; no zbroj godina ovih vladavina zapisanih u Izraelu veći je negoli onih u Judi. Ako zbroj od početka provjeravamo vladavinu po vladavinu, vidjet ćemo da se kod svakog kralja

razlika povećava za po jednu godinu. Ovo bi se moglo objasniti time što je u Izraelu godina smrti svakoga kralja nosila dva broja: posljednja jednoga, a prva sljedećeg kralja, dok je u Judi prva godina svake vladavine bila ona koja je slijedila nakon smrti prvog vladara; ako je Izrael rabio sustav nenastupne, a Juda nastupne godine.

Da je ovo točno, možemo pokazati nizom pojedinačnih slučajeva. Za vrijeme Jeroboamove dvadesetdvo godišnje vladavine u Izraelu, na prijestolju Jude su se izmijenila tri kralja: Roboam sedamnaest godina, Abijam tri godine i Asa do svoje druge godine. Točan odnos između ovih vladavina mnogo je složeniji, ali se iz ovih brojeva vidi da za svaku vladavinu nije bilo preklapanja od jedne godine; sedamnaest Roboamovih godina, Abijamove tri godine i Asine dvije godine u Judeji daju ukupno dvadeset i dvije godine Jeroboamove vladavine u Izraelu. U crtežu je prikazano da sustav nastupnih godina daje pravilan zbroj niza vladavina. Da je Juda rabio sustav bez nastupne godine, računajući posljednju godinu svakog kralja kao prvu sljedećeg, tada bi razdoblje od sedamnaest, tri i dvije godine pokrilo samo dvadeset od proteklih dvadeset i dvije godine. Ustvari je Asina druga godina zabilježena kao godina početka vladavine koja je slijedila nakon Jeroboamove dvadeset i dvije godine. Juda se očito služio računanjem nastupne godine, tako da je sedamnaestoj Roboamovoj godini slijedila prva Abijamova, a trećoj Abijamovoj, prva Asina, itd.

Isto je tako očito da je Izrael upotrebljavao drugi sustav. U vrijeme duge Asine vladavine nad Judom, u Izraelu je na prijestolje došlo više kraljeva u njegovoj drugoj, trećoj, dvadeset šestoj, i dvadeset i sedmoj godini njegove vladavine. Praznine između ovih godina vladanja čini se da upućuju na dužine od 1, 23, 1, itd. za ove kraće izraelske vladavine. Međutim u izvještaju piše: Nadab dvije godine, Baša dvadeset i četiri godine, Ela dvije godine, itd. Prema tome ovdje je riječ o preklapanju – ako se godina stupanja na prijestolje smatra prvom godinom, svaka vladavina dobiva još jednu godinu. Nadabove dvije godine stoga su sinkronizirane s Azinom drugom i trećom, Bašine dvadeset i četiri s Azinom trećom do dvadeset i šestom uključivo. Kasnije nalazimo istu stvar: Omrijevih dvanaest godina između dvadeset i sedme i trideset i osme Asine te Ahazjine dvije godine u sedamnaestoj i osamnaestoj Jošafatovoj godini.

Na ovakav način, da Juda računa u jednom a Izrael u drugom sustavu, oba su pravca u skladu.

Kasnije promjene u računanju s nastupnim godinama. – Ovaj sustav, izveden iz jednostavne činjenice da funkcionira, čini se da je bio dosljedno upotrebljavan u ranijim vremenima Knjige o kraljevima. Zatim nastupa vrijeme kada sinkronizmi nisu usklađeni sa zapisanim dužinama vladanja, ukoliko se ne pođe od pretpostavke da su judejski kraljevi počeli godine svoje vladavine računati prema izraelskom sustavu nenastupnih godina. Do ove je promjene moglo doći Joramovim stupanjem na judejsko prijestolje nakon Jošafatove smrti ili možda u vrijeme Atalijine tiranije. Neki smatraju da je ona uvela promjenu i u službenim izvještajima računala Joramove godine na taj način. Staro i novo računanje ove vladavine može pružiti objašnjenje za očito proturječne izvještaje o Ahazjinom stupanju na judejsko prijestolje u 11. i 12. godini izraelskog kralja Jorama (2 Kr 8,25; 9,29). Navodna proturječnost nestaje ako pretpostavimo da se oba odnose na istu godinu, pri čemu je prema starijem računanju to bila jedanaesta godina, dok je prema novom računanju sustavom nenastupne godine to bila dvanaesta godina. Razlog za takvu promjenu nije poznat, ali se logično može pripisati utjecaju Izraela. Zanimljivo je

spomenuti da je Joram, za čije je vladavine po svemu sudeći uvedena promjena, bio oženjen Atalijom, kćerkom izraelskog kralja Ahaba i Izebele.

Čini se da pola stoljeća kasnije sinkronizmi zahtijevaju novu promjenu. U to vrijeme pokazuju da Joašovim stupanjem na prijestolje je u sjevernom kraljevstvu došlo do prihvaćanja sustava nastupne godine, i to 37. godine vladanja judejskog kralja Joaša, da bi se Joašovom smrću i Amasjinim stupanjem na judejsko prijestolje vratili na isti sustav. Ne postoji ništa što bi na to ukazivalo, osim međusobnog povezivanja vladavina kad se prikazu crtežom prema sinkronizima, ali se vjerojatni uzrok može potražiti u sve većem utjecaju Asirije, koja je primjenjivala sustav računanja s nastupnom godinom.

Svaki pisar rabi sustav računanja vladavina svog naroda. – Čini se da sinkronizmi upućuju na sljedeće: kad se u Knjizi o kraljevima bilježi stupanje na prijestolje nekog judejskog kralja, vjerojatno onako kako se pojavilo u službenim judejskim izvještajima, ono je datirano izrazima judejske metode brojanja godina vladanja. To znači, kad je stupanje na prijestolje datirano u nekoj godini suvremenika izraelskog kralja, godina vladanja izraelskog kralja označena je prema sustavu računanja kojim se služilo u Judi, čak i onda ako se ono razlikovalo od računanja upotrijebljenog u Izraelu. Na osnovi ovoga ponekad je broj za godinu dana niži nego u Izraelu; na primjer, do stupanja je na prijestolje izraelskog kralja Nadaba, «druge godine Ase» u Judi, došlo je u vrijeme koje bi Nadab nazvao Asinom drugom godinom, ali je Asa tu godinu nazivao svojom prvom godinom, jer godina s brojem jedan u sustavu nastupnih godina nosi broj dva u sustavu nenastupnih godina. Ova razlika, naravno, nestaje u vrijeme kad su oba kraljevstva po svemu sudeći upotrebljavala isti sustav.

Moglo bi se očekivati da će pisar rabiti računanje prema svojoj vlastitoj kalendarskoj godini da zapiše godine vladanja stranog kralja; zbog toga ne čudi ovakvo usklađivanje. No moglo bi se isto tako očekivati da početak računanja godina vladavine stranog kralja računa prema vlastitoj novoj godini, kao što je kasnije Nehemija računao dvadesetu godinu perzijskog kralja s početkom u jeseni, kao u Judi, premda su Perzijanci svoju godinu računali od proljeća (Neh 1,1; 2,1). No sinkronizmi u Knjizi o kraljevima čini se da se nisu računali po tom načelu, jer se neslaganja, koja se javljaju pri takvom usklađivanju, mogu izbjeći ako se pođe od pretpostavke da je pisar ili kroničar svakog kraljevstva brojeve godina drugog kraljevstva uskladio sa sustavom računanja u svom narodu, ali to nije učinio za početak godine. Načelo izvodi svoju vjerojatnost samo na činjenici da funkcionira.⁶

U više vladavina postojalo je suvladarstvo. – Mnoge vladavine uklapaju se u sinkronizme s drugim kraljevstvom bez preklapanja, dok je u nekim slučajevima očito vidljiv nesklad ukoliko sin nije stupio na prijestolje neko vrijeme prije očeve smrti i vladao zajedno s njim, pa se tako njihove vladavine za izvjesno razdoblje preklapaju. Ako se, u nastojanju da se sinkronizmi

---

6 Predlagano je da bi vrlo mali pomak od pola godine u usklađivanju godina vladanja u Izraelu i Judi na početku ovog razdoblja uklonio, barem za raniji dio, bilo kakvu potrebu za revizijom izraelskog računanja s pomoću nenastupne godine načinom Judina računanja s nastupnom godinom, i obratno, ali bi ispravno uskladio računanje godine vladanja od jeseni u Judi s odgovarajućim godinama vladanja od proljeća u Izraelu. Ovo bi bilo uvjerljivo kad ne bi bilo dokaza za dvostruko računanje u vrijeme kad je Juda promijenio metodu (izjednačivši 11. i 12. godinu Joramove vladavine). Ili su varirale metode zapisivanja godina vladavina, ili hipoteza iznesena u ovom odsjeku – odnosno dosljedna revizija broja godina susjednog kralja – mora zasad ostati, premda je ne možemo smatrati dogmatski tvrđenom činjenicom.

stupanja na prijestolje usklade s dužinama vladanja, takvo se suvladarstvo može pretpostaviti a da se ne naštetiti drugim sinkronizmima, nema razloga zašto se suvladarstvo ne bi moglo smatrati dobro dokazanim. Naravno, ne može se uzeti kao potpuno dokazano dokle god ima mogućnosti da netko podatke isto tako dobro objasni nekom drugom shemom; čak se ni vjerojatnost interesnima u nekim slučajevima ne može isključiti. Ponekad, kao u vrijeme Azarje koji je zbog gube bio nesposoban za kraljevske dužnosti, u tekstu postoji dokaz za suvladarstvo (2 Kr 15,5), a ima razloga da zaključimo kako je postojalo suvladarstvo i u vrijeme judejskog kralja Jorama (2.Kr 1,17; 3,1; 8,16), no većina slučajeva zasnovana je samo na nužnosti biblijskih podataka. U nekim slučajevima ukupni broj godina dan u Knjizi o kraljevima čini se da se odnosi na cijelu vladavinu, uključivši i suvladarstvo, a rjeđe na samostalnu vladavinu. Svaki je slučaj određen sinkronizmom.

Problematične točke ovog sustava. – Budući da namjera ovog članka nije izrada kronološke sheme, nego objašnjenje osnove za datiranje upotrijebljeno u pristupu Bibliji, potrebno je razmotriti samo nekoliko tipičnih vladavina. Međutim postoje izvjesna problematična mjesta koja treba spomenuti:

1. Najraniju točku ne nalazimo u sinkronizmima Knjige o kraljevima, nego je to jedna odvojena tvrdnja u Ljetopisima, koja naizgled građenje Rame u vrijeme vladanja kralja Baše stavlja u trideset i šestu godinu Asine vladavine (2 Ljet 16,1; vidi 1 Kr 15,17). Ali Baša je umro i na prijestolje dolazi njegov sin Ela dvadeset i šeste Asine godine (1 Kr 16,6.8). Prema tome on nije mogao graditi Ramu deset godina kasnije. Međutim, ako ovu trideset i šestu godinu razumijemo tako da se odnosi na Asinu dinastiju, a ne na njegovu osobnu vladavinu, problem je riješen, jer trideset i šesta godina od podjele kraljevstva ulazi u okvir Asine i Bašine vladavine.
2. Postoji očiti nesklad između tvrdnji da je Joram u Izraelu počeo vladati druge godine Jorama, sina Jošafatova, u Judi, kao i osamnaeste godine Jošafatove vladavine (2 Kr 1,17; 3,1), a da je Joram u Judi počeo vladati pete godine Jorama u Izraelu (2 Kr 8,16). Objasnjenje je da je Joram u Judi u svojoj drugoj godini bio suvladar s ocem u njegovoj osamnaestoj godini kad je Joram u Izraelu došao na prijestolje, ali je svog oca kao samostalni vladar naslijedio tek pete godine Jorama u Izraelu.
3. Čini se da nije moguće pripremiti kronologiju za Pekahovu dvadesetogodišnju vladavinu ako je počela u vrijeme kad je zbacio Pekahju i preuzeo izraelsko prijestolje, ali ako kao njegovu vladavinu računamo vladavinu dvojice njegovih prethodnika – odnosno kuće Menahemove – tada dvadeset godina ulaze u ovaj okvir. Takav postupak ima paralelu u povijesti. U egipatskoj povijesti postoji slučaj kad je Harmhab kao svoje računao godine vladanja četvorice kraljeva: Iknatona, Semenkarea, Tutankamona i Eye. I u engleskoj povijesti imamo slučaj kada je Charles II., koji je za vrijeme restauracije 1660. godine došao na prijestolje, svoju vladavinu računao od pogubljenja Charlesa I. 1649. godine, zanemarujući Cromwelovo razdoblje.

Možda je Pekah sebe smatrao pravim nasljednikom moćne Jehuove dinastije. Kao rođoljub i pristalica protuasirske stranke nije se slagao s “kolaboracionističkim” Menahemovim naklonostima, jer je ovaj plaćao danak Tiglat-Pileseru. Čak je moguće da je u pobuni, kad je ubojstvom Zaharije završila Jehuova dinastija, Pekah zapravo preuzeo vlast

nad dijelom izraelskog teritorija i stoga se smatrao kraljem, premda nije uspio zadobiti kontrolu nad cijelim Izraelom sve dok nije ubio Pekahju. U tom slučaju uopće ne bi druge vladare priznao legitimnim kraljevima. Ne znamo što se dogodilo, ali u svjetlu povijesnih političkih događaja, Pekahovo prisvajanje niza godina vladavine svojih prethodnika ne može se smatrati ni presedanom ni nemogućim.

4. Jotamu je dano šesnaest godina vladavine (2 Kr 15,32.33; 2 Ljet 27,1,8). No Hošea je došao na prijestolje u dvadesetoj godini Jotamove vladavine (2 Kr 15,30). Nema nedosljednosti između ova oba zbroja za Jotamovu vladavinu, ako je u pitanju suvladarstvo, jer jedan broj može obuhvatiti cijelu, a drugi samo samostalnu vladavinu. No ovaj slučaj čini se složenim zbog suvladarstva s Ahazom pri kraju Jotamove vladavine. Kombinacija sinkronizma čini se upućuje na to da njegove godine šesnaest do dvadeset pokrivaju razdoblje nakon Ahazova dolaska na prijestolje, kad Jotam vjerojatno nije više obavljao državničke poslove. Tako je u jednom smislu njegova vladavina mogla završiti u njegovoj šesnaestoj godini, a da su se godine njegove vladavine ipak nastavile računati.
5. Neki imaju problema u usklađivanju Ezekijine s Hošeinom vladavinom. No drugi smatraju da je taj problem riješen pod pretpostavkom regentstva, upravo kao što je učinjeno na drugim mjestima na kojima se čini da to usklađivanje zahtijeva. U svakom se slučaju brojevi moraju ispitati sinkronizmima, i to tako da se računa ili na samostalnu vladavinu, na suvladarstvo ili na oboje. Kad se ova metoda primijeni na Ezekiju, ustanovit ćemo da se sve specifikacije slažu ako pretpostavimo (a) da je Ezekijino stupanje na prijestolje u Hošeevoj trećoj godini bio početak njegova suvladarstva i (b) da brojevi za njegovu dob i dužinu vladavine pripadaju njegovoj samostalnoj vladavini nakon očeve smrti.

Pod ovim pretpostavkama može se razumjeti Ezekijina formula stupanja na prijestolje:

“Treće godine kraljevanja Hošee, sina Elina, u Izraelu, postao je judejskim kraljem Ezekija, sin Ahazov [suvladar s ocem]. Bilo mu je dvadeset i pet godina kad se zakraljio. Kraljevaio je dvadeset i devet godina [njegova samostalna vladavina] u Jeruzalemu.”

“A treće godine carovanja Ozeja, sina Elina nad Izraelom, zacari se Ezekija sin Ahazov nad Judom (kao suvladar sa svojim ocem). Dvadeset i pet godina bješe mu kad poče carovati (sam poslije smrti svoga oca). I carova 29 godina (kao samovladar)». (2 Kr 18,1.2)

Neki su prihvatili sličnu metodu tumačenja brojeva u Ahazovoj formuli stupanja na prijestolje (vidi 2 kr 16,1.2). Međutim ako je Ezekija prigodom očeve smrti imao dvadeset i pet godina, tada se dvadeset Asinih godina moraju odnositi na Ahazovo suvladarstvo, a ne na početak njegove samostalne vladavine. U tom bi slučaju njegova starost prilikom Ezekijina rođenja bila petnaest godina, što nije nepoznato na drevnom Bliskom istoku.

6. Najveća teškoća se javlja u Ahazovoj kronologiji. Hošea je došao na prijestolje zahvaljujući uroti protiv Pekaha. Biblija kaže: «...uroti se» dvedesete godine Jotama (2 Kr 15,30). Asirski zapisi kažu da je narod svrgnuo Pekaha, a da je Tiglat-Pileser postavio za kralja Hošeu. Čini se da je to bile dvanaeste Ahazove godine (2 Kr 17,1). Međutim, ostatak kronološke sheme, kako je izrađena na osnovu drugih biblijskih podataka, ne slaže se s ovim posljednjim sinkronizmom s Ahazovom vladavinom. To je nepotpuna karika u lancu. Već je rečeno da je

redosljed vladavine kraljeva na kojem se zasniva naše datiranje najbliže potpunom skladu svih do danas poznatih biblijskih i izvanbiblijskih podataka. Ne smijemo ga smatrati potpunim dokle god se ovaj sinkronizam ne riješi i uskladi s ostalim vladavinama. Stoga je bolje otvoreno reći da ovaj problem nije riješen, nego pribjeći revidiranju ili pogađanju.

Postoji, naravno, mogućnost da je ovaj očiti nesklad posljedica greške prepisivača. Međutim, drugi kronološki problemi, za koje se ranije mislilo da su posljedica takve greške, danas se mogu riješiti zahvaljujući boljem razumijevanju drevnih metoda računanja. Stoga nije nerazumno nadati se da će se i ovaj poseban problem vremenom slično riješiti. Možda će neki arheološki nalaz dati novu informaciju koja će pomoći rješenju. Možda netko može nadograditi na ono što je već učinjeno i doći do malo drukčijeg usklađivanja vladavina ovog razdoblja, koje će uskladiti sve sinkronizme i naći mjesto i za ovaj posljednji podatak.

Netko će pitati: kakvu vrijednost ima bilo kakva skica kronologije, ako je nepotpuna i očito podložna mogućoj reviziji? Evo odgovora: Naše je razumijevanje Biblije nepotpuno, pa i naše tumačenje određenih tekstova ponekad zahtijeva reviziju. Ali ova činjenica nije razlog zaključku da dugo proučavanje Pisma ne omogućuje konstruktivan pristup njegovom razumijevanju. Naprotiv, vjerujemo da što duže proučavamo Bibliju, to bolje vidimo njezin sklad i sve se više osvjedočavamo da su njeni pisci iznijeli suvisao, ujedinjen način razmišljanja.

Ovo vrijedi i za dio Biblije posvećen kronologiji. Što ga duže proučavamo, sve više poprima uređen oblik, a povijesni izvještaji koji ovise o kronološkom okviru postaju sve značajniji.

6. Osnova za datiranje Knjige o kraljevima po sustavu prije Krista

U prethodnom smo se odsjeku bavili provizornim kronološkim ređanjem vladavina dvaju hebrejskih kraljevstava u njihovom uzajamnom odnosu. No i nakon što smo konstruirali potpuni kronološki uzorak za obje vladavine, za ove vladavine ne možemo odrediti nijedan datum u računanju godina prije Krista, ako nemamo bar jedan izravni sinkronizam, koji bi ova dva pravca povezao s nekim utvrđenim, poznatim događajima drevne povijesti. Prema tome, moramo računati s raspravom o osnovi za uopćeprihvaćeno datiranje toga razdoblja po sustavu prije Krista.

Knjige o kraljevima govore o više vladara Egipta, Asirije i Babilonije, koji su bili suvremenici nekih hebrejskih kraljeva. Postoji neizravni, ali sigurni sinkronizam u asirskim izvještajima – premda ne u Bibliji – između vladavina Ahaba i Jehuva s jedne strane i Salmanasara III. s druge strane. Ali najjasniji i najodređeniji dokaz nalazimo u nizu sinkronizama, od kojih su neki datirani mjesecom i danom, u određenim godinama više posljednjih judejskih kraljeva i Nabukodonozorovih godina. Premda o nekim od ovih sinkronizama postoji mala razlika u mišljenjima, bez ikakve je sumnje zarobljavanje Jojakina sedme (babilonske) godine Nabukodonozorove vladavine u Adarau 597. godine prije Krista. Nabukodonozorova vladavina utvrđena je astronomski, ne samo Ptolemejevim kanonom, koji je nastao kasnije, već i onovremenim babilonskim tekstovima koji daju niz točnih astronomskih podataka. Stoga objašnjenje dokaza za datiranje sustavom prije Krista počinjemo sa sigurno utvrđenim Nabukodonozorovim godinama i krećemo unatrag kroz Ptolemejev kanon i asirske limmu liste.

Astronomska pločica iz Nabukodonozorove trideset i sedme godine. – Između tisuće javnih i privatnih dokumenata pisanih na glinenim tablicama, koje su arheolozi otkopali u

Mezopotamiji, dva astronomska teksta su od izuzetne vrijednosti za kronologiju, jer utvrđuju vladavinu Nabukodonozora II. i Kambiza datiranjem «prije Krista». Najvredniji podatak za posljednje razdoblje hebrejskih kraljeva je podatak o trideset i sedmoj godini Nabukodonozorove vladavine. Pločica sadrži niz podataka o promatranjima položaja različitih nebeskih tijela tijekom cijele godine, od prvog nisana trideset i sedme do prvog nisana trideset i osme godine njegova vladanja. Suvremeni astronomi, koji su ove podatke proučavali astronomskim računanjem, kažu da se kombinacije podataka za Sunce, Mjesec i planete, od kojih se svako kreće drukčijim ciklusom, ne može ponoviti ni jedne godine tijekom niza stoljeća, ako je ikada i moguće. Stoga je trideset i sedma godina Nabukodonozorove vladavine utvrđena izvan svake sumnje za 568./67. prije Krista. Također su utvrđene sve druge godine njegove vladavine. Prva godina bila je 604./03. a sedma u kojoj je zarobio Jojakina, bila je 598./97. prije Krista. Budući da postoji više biblijskih sinkronizama povezanih s Nabukodonozorovom vladavinom, zna se prema ovom datiranju i kraj judejskom kraljevstvu, ali se sinkronizmi između hebrejskih i asirskih vladara moraju utvrditi s pomoću asirskih kronoloških lista koje su povezane s Nabukodonozorovom vladavinom listom kraljeva poznatom kao Ptolemejev kanon.

Ptolemejev kanon utvrđen pomrčinama Sunca. - Grčko-egipatski astronom Klaudije Ptolemej, koji je živio u blizini Aleksandrije u drugom stoljeću poslije Krista, napisao je astronomsko djelo pod naslovom *Mathematike syntaxis* ("Matematička kompozicija"). Međutim ono je bolje poznato po svom arapskom naslovu *Almagest*, jer ga je za potomstvo sačuvala arapska civilizacija koja je cvala tijekom srednjeg vijeka, kad Europa nije imala pojma o klasičnoj znanosti i književnosti. Ovo djelo, koje je tijekom 1400 godina bilo autoritativna rasprava o astronomiji, dok je nije nadomjestila Kopernikova teorija, sadrži podatke o brojnim pomrčinama Sunca i drugim nebeskim pojavama, datiranih godinom, danom i satom u drevnom egipatskom kalendaru. Navedeno je devetnaest pomrčina Sunca koje obuhvaćaju gotovo devet stotina godina, od kojih su mnoge datirane godinama vladanja različitih kraljeva.

Kao neki dodatak *Almagestu* je Ptolemejev Kanon, odnosno lista kraljeva koja u redosljedu nabroja babilonske, perzijske, makedonske i rimske vladare, zajedno s dužinom njihove vladavine i ukupnim brojem godina; na ovaj način daje skalu godina prema kojoj treba računati razmake između promatranja spomenutih u *Almagestu*. Budući da mu namjera nije bila dati potpuni izvještaj o svim vladavinama, nego za svaku godinu u skali dati broj vladanja, lista ne uključuje nijednu vladavinu koja je trajala manje od jedne godine, jer su se vladavine računale punim godinama, zanemarujući točan datum stupanja na prijestolje. Godine po kojima se računalo nisu bile ni lunarne ni prave solarne godine, već drevne egipatske kalendarske godine od 365 dana, koje se pomiču unazad kroz godišnja doba po jedan dan u svake četiri julijanske godine. Početna točka ovog kanona je početak prve godine vladanja babilonskog kralja Nabonasara, točka koja se s pomoću točnih intervala navedenih u *Almagestu* može odrediti između te točke i različitih pomrčina Sunca, u podne 26. veljače 747. prije Krista. To je u ono vrijeme bio prvi toth, egipatska Nova godina (premda je u Nabukodonozorovo vrijeme prvi toth stigao do siječnja, u vrijeme Ptolemeja vratio se preko jeseni u srpanj).

Dakle, iz Ptolemejevog je kanona moguće odrediti datume po sustavu prije Krista svakoj vladarskoj godini bilo kojeg kralja na listi, odnosno godine računane prema egipatskom ka-

lendaru. U ranijem (babilonskom) razdoblju Ptolemejevog kanona svaka je egipatska godina počinjala oko jedan do četiri mjeseca ranije od odgovarajuće lunarne godine koja je počinjala nisanom. Ovo je vidljivo iz načina na koji su egipatske godine, utvrđene s pomoću pomrčina Sunca u Ptolemejevom *Almagestu*, uspoređene s babilonskim godinama utvrđenim na tablici iz trideset i sedme godine Nabukodonozorove vladavine, kao i na tablici iz sedme godine Kambizova vladanja (koja čak spominje jednu od pomrčina Sunca spomenutih u *Almagestu*).

Ptolemej je pisao mnogo stoljeća nakon ovih prvih pomrčina Sunca koje je zapisao, pa je ovisio o prijepisima astronomskih dokumenata iz kojih je crpio svoje podatke. No kanon je potvrđen gdje god se može provjeriti s pomoću drevnih babilonskih, perzijskih i egipatskih dokumenata, pokazujući da je Ptolemejevo označavanje vladarskih godina brojem bilo sukladno onovremenom računanju.

Datiranje u kanonu usklađeno je s astronomski utvrđenom trideset i sedmom godinom Nabukodonozorova vladanja, premda *Almagest* ne spominje tu godinu. On se također slaže s drugom pomrčinom u prethodnoj godini vladanja i s tri druge u vrijeme vladavine Mardokempada (Marduk-Apal-Idina ili biblijskog Merodak Baladana), s tim što su najranije pomrčine Sunca udaljene samo dvadeset i šest godina od početne točke kanona. Budući da se brojevi godina od ove točke unatrag do prve godine Nabonasara slažu s Babilonskom kronikom i Babilonskom listom kraljeva A (obje nađene na glinenim tablicama), može se smatrati utvrđenim da nam Ptolemejev kanon daje točne podatke unatrag sve do 747. prije Krista. Uz to su liste asirskih kraljeva i Asirska limmu lista, često nazvana Eponimski kanon, sukladne s Ptolemejevim računanjem dužina vladavina kad god ove liste pri kraju Asirskog Imperija preklapaju ranije dijelove kanonskog datiranja zasnovanog na pomrčinama Sunca. Budući da je vrlo teško u publikacijama naći cijeli kanon, uključujemo ovdje i njegov prijevod.

PTOLEMEJEV KANON KRALJEVA

Godine kraljeva prije smrti Aleksandra i Aleksandrove godine

Ostali podaci:

Prva godina svake vladavine prema egipatskom kalendaru

<i>Asirci i Medijci</i>	<i>Godina</i>	<i>Ukupno</i>	<i>N.E.</i>	<i>Godina počinje</i>	
Nabonasar	14	14	1	26. veljače	747
Nadius	2	16	15	23.	733.
Chinzer i Porus	5	21	17	22.	731.
Iloulaius	5	26	22	21.	726.
Marduk-apal-idin	12	38	27	20.	721.
Arkean	5	43	39	17.	709.
Prvi interegnum	2	45	44	15.	704.
Bilib	3	48	46	15.	702.
Aparanad	6	54	49	14.	699.
Regebel	1	55	55	13	693.
Mesesimordak	4	59	56	12.	692.
Drugi interegnum	8	67	60	11.	688.

Asaridim	13	80	68	9.	680.
Saoudouchin	20	100	81	6.	667.
Kinelanadan	22	122	101	1.	647.
Nabopolasar	21	143	123	27. siječnja	625.
Nabokolasar					
[Nabukodonozor]	43	186	21.		604.
Iloaroudam					
[Evil Merodah]	2	188	187	11.	561.
Nerigasolasar					
[Neriglisar]	4	192	189	10.	559.
Nabonadius					
[Nabonid]	17	209	193	9.	555.
Perzijski kraljevi					
Kir	9	218	210	5.	538.
Kambiz	8	226	219	3.	529.
Darije I.	36	262	227	1.	521.
Kserks	21	283	263	23. prosinca	486.
Artakserks I.	41	324	284	17.	465.
Darije II.	19	343	325	7.	424.
Artakserks II.	46	389	344	2.	405.
Ohus	21	410	390	21. studenog	359.
Arogus	2	412	411	16.	338.
Darije III.	4	416	413	15.	336.
Aleksandar					
Makedonski	8	424	417	14.	332.
Godine makedonskih kraljeva nakon smrti Aleksandra Velikog					
<i>Makedonski kraljevi</i>					
Filip	7	7	425	12. studenog	324.
Aleksandar II	12	19	432	10.	317.
Ptolemej Lagus	20	39	444	7.	305.
Filadelf	38	77	464	2.	285.
Euergetes I.	25	102	502	24. listopada	247.
Filopator	17	119	527	18.	222.
Epifan	24	143	544	13.	205.
Filometor	35	178	568	7.	181.
Euergetes II.	29	207	603	29. rujna	146.
Soter	36	243	632	21.	117.
Dionizije Mlađi	29	272	668	12.	81.
Kleopatra	22	294	697	5.	52.

<i>Rimski kraljevi</i>					
August	43	337	719	31. kolovoza	30.
Tiberije	22	359	762	20.	14. po. Kr.
Gaj	4	363	784	14.	36.
Klaudije	14	377	788	13.	40.
Neron	14	391	802	10.	54.
Vespazijan	10	401	816	6.	68.
Tit	3	404	826	4.	78.
Domicijan	15	419	829	3.	81.
Nerva	1	420	844	30. srpnja	96.
Trajan	19	439	845	30.	97.
Hadrijan	21	460	864	25.	116.
Aelius-Anetonine [Antonije Pius]	23	483	885	20.	137.

PRIMJEDBA: Prve tri kolone tablice su prijevod grčkog teksta Ptolemejevog kanona.

Naslovom prvog stupca "Asirci i Medijci" odnosi se na babilonske kraljeve (neki od njih bili su asirski vladari). Poslije babilonskih kraljeva dolaze "Perzijski kraljevi", čija linija završava s Aleksandrom Velikom. Zatim Ptolemej nastavlja nabrajati makedonske vladare egipatskog dijela propalog Aleksandrovog imperija. Lista se nastavlja s rimskim imperatorima, vjerojatno do datuma kada je Ptolemej živio. Druga kolona daje dužinu svake vladavine. Treća kolona daje ukupni broj godina ere. Stoga broj nasuprot kraljevu imenu daje njegovu posljednju godinu vladanja pojmom Nabonasarove ere (N.E.). Tako, na primjer, broj 226 nasuprot Kambiza predstavlja njegovu osmu, odnosno posljednju godinu. Njegova prva godina je prema kanonu 219., što je godina koja predstavlja ukupan zbroj godina za prethodnog kralja. U skladu s tim kronolozi su prvu Kambizovu godinu smatrali 219. godinom N.E. (Nabonasarove ere), s tim što su računanje N.E. stalno rabili, ali Ptolemejev kanon daje samo ukupni zbroj na kraju svake vladavine, zbrajajući samo do kraja vladavine Aleksandra Velikog, a zatim počinje novim nizom zbrajanja.

Posljednja dva stupca, koji nisu u Ptolemejevom kanonu, dodana su radi lakšeg pregleda: N.E. godina za prvu godinu svake vladavine, a datiranje prije Krista daje prvi toth, početak svake od ovih egipatskih godina u kanonu. Ptolemej se služio egipatskim kalendarskim godinama u cijelom kanonu, a ne godinama kakve su upotrebljavali babilonski, perzijski, makedonski i rimski vladari, kao ni julijansko-egipatskim građanskim kalendarom kojeg je August odredio da počne 29. kolovoza (30. svake četiri godine).

Asirska limmu lista ili eponimski kanon. – Ovo preklapanje posljednjeg dijela asirske kronologije s Ptolemejevim kanonom omogućuje usklađivanje datuma po sustavu prije Krista s nizom imena po kojima su Asirci određivali uzastopne godine – po limmu listi ili eponimskim kanonom. Stara asirska praksa bila je da se godina ne određuje po broju, nego po imenu jednog godišnjeg počasnog službenika, nazvanog limmu (grčki "eponim"). Ova se služba prenosila na kralja i neke njegove visoke službenike, obično propisanim redom. Liste ovakvih godina služile su za službene i poslovne odnose u svakom gradu. U godini u kojoj je Tiglat-Pileser stupio na

prijestolje, na primjer, limmu za tu godinu bio je Nab-bel-usur. Tako su svi dokumenti datirani s «godine Nabu-bel-usura». Eponim za sljedeću godinu (prvu godinu njegove vladavine) bio je Bel-dân, a sljedeće godine (druge godine vladanja), sam kralj je nosio naslov, pa je ova godina nosila ime «godina Tukulti-apil-Ešara» (Tiglat-Pileser). Kralj je obično, premda ne uvijek, imao titulu eponima u drugoj godini svoje vladavine.

Limmu lista nije potpuna za cijelu asirsku povijest. Postojeći dio, prikupljen iz raznih tablica, neprekinut je samo za razdoblje od oko 900. do 650. pr. Kr. Posljednje razdoblje (647.–612.) nije izvjesno. Na sreću lista preklapa Ptolemejev kanon, pa je tako povezana s datiranjem sustavom prije Krista oko 700. godine, kad su neki asirski kraljevi bili i kraljevi Babilona. Pošto je limmu lista tako povezana s datiranjem prije Krista gotovo na samome kraju, svaku je godinu u nizu moguće datirati ako je lista koju imamo kompletna. U prošlosti je bilo razlike u mišljenjima vezanim uz moguće praznine u listi, ali današnji znanstvenici prihvaćaju listu kao potpunu. Stoga se zapisani događaji koji su se dogodili u izvjesnim eponimima na ovoj osnovi mogu pouzdano datirati – na primjer bitka kod Karkara, u kojoj je i Ahab sudjelovao, stavljena je u 853. godinu prije Krista.

Liste kraljeva usklađene s limmu listom. – Budući da je asirska limmu lista samo niz imena, bez brojeva, njezina se skala godina može upotrijebiti samo za relativnu shemu kronologije; nju je potrebno uskladiti s drugim poznatim datiranjima prije nego što bi se mogla upotrijebiti za datiranje zabilježenih događaja po sustavu prije Krista. No neki primjerci pojedinih dijelova liste imaju zabilježen neki ključni događaj za svaku godinu, a neki imaju vodoravne crte između vladavina. Takvi podaci omogućuju uskladiti limmu listu izravno s već postojećim listama asirskih kraljeva kao i s prvim dijelom Ptolemejevog kanona. Više ovih skala se poklapaju pa tako potvrđuju i upotpunjavaju Ptolemejev kanon za razdoblje koje prethodi izvještaju o prvom pomračenju Sunca i povezuju eponimsku listu i liste kraljeva s kanonom, dakle s utvrđenim datiranjem sustavom prije Krista.

ZAMJETNI SINKRONIZMI IZMEĐU PTOLEMEJEVOG KANONA I ASIRSKO-BABILONSKIH ZAPISA

Babilonska kronika i lista kraljeva slažu se s Ptolemejevim kanonom u dužinama vladavina i imenima, osim što se Ptolemejevo grčko izgovaranje razlikuje od babilonskog. Poslije četrnaest godina Nabonasara i dvije godine Nabu-nadin-zerija (Ptolemejev Nadius), babilonska lista kraljeva daje Ukin-zero tri godine i Pulu dvije godine (Ptolemej: Chinzer i Porus, pet godina), dok babilonska kronika bilježi da je Ukin-zero u njegovoj trećoj godini pobijedio asirski kralj Tiglat-Pileser, koji je zauzeo Babilon i sebi prisvojio titulu kralja Babilona na dvije godine.

Zato nekoliko godina poslije početka vladavine Tiglat-Pilesara III (Tukulti-apil-Ešara), prema asirskoj listi kraljeva, bilješka za limmu godine Nafar-ilu glasi: «Kralj je uzeo Belovu ruku.» To znači da je asirski kralj prošao novogodišnju krunidbenu ceremoniju u Babilonu, obred primanja kraljevske vlasti od boga Bela, onako kao što su to svake godine činili babilonski kraljevi. Time je u očima svojih babilonskih podanika postao ne strani gospodar, nego pravilno posvećeni kralj Babilona. Budući da Babilonska lista kraljeva naziva Ukinzerova nasljednika u Babilonu «Pulu», a Babilonska kronika kaže da je to bio «Tukulti-apil-Ešara», koji je umro u svojoj drugoj godini, općenito je prihvaćeno da je Tiglat-Pileser vladao Babilonom

Prva godina vladanja prije Krista ¹	PTOLOMEJEV KANON			IZ BABILONSKE LISTE KRALJEVA A ²		Izvodi iz asirske eponimske liste s bilješkama		ASIRSKA LISTA KRALJEVA	
	Kralj	God. vlad.	Ukupno godina ³	Kralj	God. vlad.	(Limmu)	(Dogadaj)	Kralj	God. vlad.
747/46	Nabonasar	14	14	Nabu-nasir	[14]				
745/44 744/43						Nabu-Bel-usur Bel-dân	Tiglat-Pileser je stupio na prijestolje	Tukulti-apil-Ešara III. (Tiglat-Pileser III.)	18
733/32	Nadius	2	16	Nabu-nadin-zeri	2				
731/30 730/29 729/28 728/27 727/26 726/25	Chinzer i Porus Iloulaius	5	21	Ukinzer i Pulu (Pul ili Tiglat-pileser) Ululaia	3 } 5 } 2 } 5	Naphar-ilu Duri-Aššur Bel-harran-bel-usur Marduk-bel-usur	Kralj je uzeo Belovu ruku Salmanasar je stupio na prijestolje	Šulmānu-ššared V (Šalmaneser V)	5
721/20	Mardokempad	12	38	Marduk-apal-idin (Merodah-baladan)	12	Nabu-taris		Šaru-ukin II	17
709/08	Arkean	5	43	Šaru-ukin (Sargon II)	5	Mannu-ki-Aššur-le'i	Sargon je uzeo Belovu ruku	[Pločica: Sargonova 13. godina] ⁴	
705/04						Našur-bel	Sanherib je stupio na prijestolje		
704/03	Prvi interegnum	2	45	Sin-ahhe-riba (Senaherib)	2	Nabu-dini-epuš		Sin-ahhe-riba	24

1 Ove su godine čvrsto vezane uz Ptolomejev kanon i zbog toga i s drugim srodnim listama. Godine otisnute masnim brojkama predstavljaju prvu godinu svake vladavine, bez obzira na nastupno računanje godina. Godine za kanon počinju s mjesecom Toth, nešto ranije nego što počinje Asirsko-babilonska godina s Nisanom.

2 Godine u ovoj kraljevskoj listi se sve nalaze u Babilonskim kronikama. Za Pulu u kraljevskoj listi Kronika navodi Tiglat-Pilesera

3 Ukupan broj predstavlja godinu kanona što odgovara zadnjoj godini svake vladavine.

4 Nekoliko tablica u ovoj listi kraljeva usklađuju limmu ime i asirsko i babilonsko računanje godina vladanja: Sargonova trinaesta godina u Asiriji je njegova prva godina u Babilonu; njegova četrnaesta, petnaesta i šesnaesta su njegove babilonske druga, treća i četvrta.

Bilješka: Za izvore vidi bibliografiju na kraju članka.

svoje posljednje dvije godine pod imenom Pul, imenom koje se razlikovalo od njegovog imena na asirskom prijestolju.

Dvije godine poslije Nafar-ilua, limmu lista bilježi stupanje na prijestolje Salmanasara (V), a zatim asirska lista kraljeva pripisuje prvu godinu Šulmanu-ašaredu V, poslije osamanest godina Tiglat-Pilesera III. Ako su godina stupanja na prijestolje Salmanasara V, smrt Tiglat-Pilesera, kao i smrt Pula pali u istu godinu ili petu godinu od pet godina pripisanih Ukinzeru i Pulu

(ili Chinzuru i Poru), tada je Salmanasar došao na prijestolje dvadeset i prve godine kanona ili 727./26. prije Krista, pa pet Salmanasarovih godina odgovaraju petorim godinama Ululaia ili Iloulaiusa, babilonskog kralja. Tako izgleda da je Salmanasar kao babilonski kralj također imao drugo ime. Pri kraju Salmanasarove vladavine kaldejski vođa Marduk-apal-idin (Ptolemejev Mardokempad), osvojio je Babilon i njime vladao dvanaest godina. To je biblijski Merodak-Baladan. Njegova vladavina u Babilonu usporedna je s vladavinom Salmanasarova nasljednika Šaru-ukina ili Sargona II. (koga Ptolemej naziva Arkean). Poslije dvanaest godina Sargon je istjerao Merodak-Baladana i «uzeo Belovu ruku», pa je 709. pr. Kr. započeo petogodišnju vladavinu kao babilonski kralj. Ovo je bila godina Manu-ki-Ašur-leija, koja u kanonu odgovara 709. pr. Kr. Nekoliko tablica pisanih klinastim pismom nezavisno jedna od druge potvrđuju Sargonovu trinaestu do šesnaeste godine vladanja nad Asirijom kao prvu od četiri u Babilonu. Limmu lista bilježi stupanje na prijestolje Sanheriba (Sin-ahe-riba), pa je stoga njegova prva godina spomenuta u babilonskoj i asirskoj listi kraljeva. Međutim Ptolemej ima ovdje dvije godine interegnuna, vjerojatno zbog toga što je uspomena na Sanheribovo razaranje Babilona dovela do izostavljanja njegova imena iz nekih lista kraljeva. Iz tog razloga Ptolemejev izvor nije mogao imenovati kralja za ove dvije godine, sve dok Bel-ibni (Bilib) nije postavljen nad Babilonom, kao ni za Sanheribovih posljednjih osam godina, gdje Ptolemej opet ima interegnun.

Ovaj niz točnih paralela između Ptolemejevog kanona i limmu lista pokazuje da se tu očito radi o preklapanju dviju lista, pa se zato ove godine limmu liste mogu označiti odgovarajućim godinama iz kanona preračunanim u datume po sustavu prije Krista. Tako se utvrđena asirska lista, od ove točke unatrag, može upotrijebiti kao kronološka skala, onoliko koliko je potpuna.

Pomrčina Sunca 763. prije Krista. – Kako daleko unatrag je limmu lista potpuna? U prošlosti je to bilo sporno. Oni koji su se služili interegnunima da bi uskladili judejsku i izraelsku liniju vladara, morali su pretpostaviti da u listi postoje praznine. Oni koji su se poslužili suvladarstvom, uskladili su hebrejske kraljeve i njihove asirske suvremenike pretpostavljajući da u listi nema praznina. Njezina se kompletnost ne može dokazati, pošto nema ukupnog zbroja ili poznatih intervala s pomoću kojih bi se moglo provjeriti imena, osim tamo gdje su potvrđena iz raznih nezavisnih izvora. Sadašnja lista ne oslanja se samo na jedan original. Činjenica da se više danas poznatih djelomičnih lista preklapaju tijekom ovog razdoblja, pokazuje da lista ne može biti nepotpuna. Oni koji smatraju da u listi postoje praznine, moraju pretpostaviti da sve ove kopije potječu od jednog pogrešnog, nepotpunog originala.

Točka za provjeravanje je godina Bur-sagalea (ime s različitim izgovorom), u kojoj je spomenuto da je do pomrčine Sunca došlo u mjesecu simanu (sivan). Isprva su se mišljenja o datumu ovog događaja razilazila, jer je u tom dijelu svijeta bilo pomrčina Sunca koje su se mogle staviti u mjesec sivan u godine 809., 791. i 763. pr. Kr. Iz više je razloga prihvaćena 763. godina: bila je za razliku od druge dvije potpuna pomrčina; bila je vidljiva blizu Ninive, pa je zato mogla biti najočitija pomrčina tog razdoblja. Osim toga, postojeća eponimska lista, čvrsto povezana s datiranjem prije Krista prema Ptolemejevom kanonu, stavlja godinu Bur-sagalea točno u 763. pr. Kr., što je najbliža i najvjerojatnija godina u kojoj je stvarno došlo do pomrčine Sunca u mjesecu sivanu. Budući da je ova točka datiranja samo trideset godina udaljena od razdoblja određenog datiranja, razumno je pretpostaviti da je lista točna što se tiče tog prošlog

vremena i da se datiranje sinkronizama između hebrejskih kraljeva i Tiglat-Pilesera ne može jako daleko pomaknuti od današnjeg datiranja vladanja asirskih kraljeva. Od 763. godine unatrag ne postoji takva točka za provjeravanje, pa je mogućnost praznina u tom razdoblju veća, no nema određenih razloga da bi se sumnjalo u potpunost liste sve do Salmanasara III., gdje nalazimo najranije sinkronizme između asirskih i hebrejskih vladavina.

Sinkronizmi između hebrejskih, asirskih i babilonskih kraljeva. – Ako se, dakle, asirska limmu lista može upotrijebiti za datiranje vladavina asirskih kraljeva u vrijeme podijeljenog hebrejskog kraljevstva, onda se ona može upotrijebiti i za datiranje hebrejskih vladavina kad god su sinkronizirane s asirskim kraljevima, upravo kao što se posljednje vladavine u Judi mogu datirati prema Nabukodonozorovoj vladavini. U sljedećem ćemo odsjeku razmotriti sinkronizme između hebrejskih kraljeva te asirskih i babilonskih kraljeva.

7. Datiranje hebrejskih kraljeva sustavom prijekrista

Dodirne točke između hebrejskih kraljeva i egipatskih faraona. – Najranije spominjanje nekog stranog vladara u vezi s nekim izraelskim ili judejskim vladarom jest spominjanje Šišaka (egipatski Šešonk) koji je upao u Judu pete godine Roboamova vladanja judejskog kralja (1 Kr 14,25.26; 2 Ljet 12,2-9). No ova informacija ne pomaže da utvrdimo Roboamovu petu godinu, jer kronologija Dvadeset i druge dinastije nije točno poznata. Vjeruje se da je Šešonk otpočeo svoju vladavinu oko 950. pr. Kr. Sljedeći kontakt, spomenut u 2. Kraljevi 17,4 govori o « egipatskom kralju Sou » u vezi s izraelskim kraljem Hošoom, ali ni tu ne nalazimo informaciju koja bi nam pomogla da utvrdimo točan datum. Treći kontakt jest između Tarhake, « kralja etiopskog », i Ezekije (2 Kr 19,9).

Sinkronizmi između hebrejskih i asirskih kraljeva. – Najstariji sinkronizmi između izraelskih i asirskih kraljeva ne potječu iz Biblije, nego iz anala Salmanasara III. iz šeste i osamnaeste godine njegove vladavine. Prvi od njih nalazimo u godini koja u limmu listi nosi ime Daian-Ašur. Ne samo što spomenuti oblik limmu liste spominje ime Daian-Ašur u šestoj godini, nakon one u kojoj je Salmanasar stupio na prijestolje, nego i neki drugi oblici anala stavljaju ovaj pohod u šestu godinu njegove vladavine. Salmanasarov « Monolitni natpis » bilježi da su u godini Daian-Ašura asirske snage krenule na vojni pohod prema zapadu i da su se kod Karkara u Siriji sukobile s obrambenim savezom Ben-Hadada iz Damaska i « Ahabu mat Sir'ila » ili « Ahaba zemlje Izraelske ». Dvanaest godina kasnije, u jednoj drugoj ekspediciji na zapad, u svojoj osamnaestoj godini, borio se protiv Hazaela iz Damaska, i primio danak od « Iaua mâr Humri », (« Jehua sina Omrijeva », odnosno iz zemlje Omrija ili Izraela). Na Salmanasarovu crnom obelisku vidimo na reljefu kako mu se Jehu klanja i predaje danak. Ove dvije godine danas su stavljene u 853. i 841. prije Krista. (Godine 854. i 842. su stariji stručnjaci odredili prema jednoj jedinjoj limmu listi, a suprotne su svim drugim listama.)

Ove dvije godine bile su posljednja Ahabova i prva Jehuova, budući da postoje dvije vladavine između njih (Ahazja dvije godine i Joram dvanaest godina) što je ukupno dvanaest godina vladanja prema računanju nenastupne godine s njenim preklapanjem od po jedne godine za svaku vladavinu:

		Years of Shalmaneser III																			
		BC																			
		853													841						
Assyrian Years		5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19					
Israelite Years		21	22	2	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	2				
		Ahab		Ahaziah, Jehoram														Jehoi			

Dvanaest godina od Ahaba do Jehua
Ahazja i Joram nalaze se između s četrnaest godina vladanja

Budući da je s pomoću limmu lista vladanje Salmanasara III. utvrđeno prema sustavu prije Krista, na isti su način utvrđene vladavine Ahaba, Ahazje, Jorama i Jehua u Izraelu kao i vladavina suvremenika judejskog kralja Ahazje, čija kratka vladavina od godinu dana pada u dvanaestu godinu izraelskog kralja Jorama, odnosno u Salmanasarovu osamnaestu godinu. Ukoliko je naše datiranje točno, čitava kronologija dvaju pravaca hebrejskih kraljeva može se preračunati u skalu po sustavu prije Krista. Iz ovog Salamanasarovog sinkronizma izvedena je Salomonova četvrta godina ili 480. godina od izlaska iz Egipta i stavljena u 967./66. prije Krista, a njegova četrdeseta godina, u kojoj je došlo do podjele Hebrejskog kraljevstva, u 931./30. godinu.

Izraelski kralj Joaš vjerojatno je Ia'asu koga spominje asirski kralj Adad-nirari III. O Pulu kao Tiglat-Pileseru imamo bilješku vezanu uz već prikazan Ptolemejev kanon kraljeva. Uporaba osobne zamjenice, neki smatraju, upućuje kako su Pul i Tiglat-Pileser u 1. Ljetopisi 5,26 jedna osoba i da se tekst može prevesti kao Pul, *odnosno* Tiglat Pileser. Pekah i Ahaz su suvremenici Tiglat-Pilesara (2 Kr 16,5.10; 2 Ljet 28,19-21). Tiglat-Pileserovi anali spominju Menihime, Paqaha i Ausi (u prijevodu Menahem, Pekah i Hošea) i vjerojatno je, premda sporno, njegov «Azriau iz Iauda» judejski kralj Azarja.

Salmanasar V. opsjedao je Samariju, koja je pala "poslije tri godine" (zaključno), Hošeine devete i Ezekijine šeste godine (2 Kr 17,3.4; 18,9.10). Budući da Sargon II. u svojim posljednjim godinama tvrdi da je zauzeo Samariju na početku svoje vladavine, neki su mislili da je grad pao poslije Salmanasarove smrti ili je Sargon bio general koji je ustvari osvojio grad pred samo stupanje na prijestolje. Međutim treba sumnjati u častohlepne tvrdnje asirskog kralja zapisane tek u kasnijim izdanjima njegovih anala. Jedini događaj zapisan o Salmanasaru V. u Babilonskoj kronici je osvajanje nekog grada; ako se to ime treba čitati kao Šamara'in (ne Šabara'in), to bi značilo da je Samarija pala neposredno pred kraj Salmanasarove vladavine, 723./22. godine pr. Kr.

Posljednji biblijski izvještaj o kontaktu između Asirije i Juda je zapis o Ezekiji i Sanheribu (premda kasnije Asarhadonovi anali spominju Manašea kao Menasi, a Asurbanipal kao «Min-sie» iz «Iaudi»). Sanherib je ušao na zapad četrnaeste Ezekijine godine (2 Kr 18,13), ali nije zauzeo Jeruzalem. Ovo je vjerojatno Sanheribov «treći pohod» spomenut u asirskim analima. Dvije tvrdnje da je Salmanasar (V.) pošao na Samariju Ezekijine četvrte godine i da je Sanherib upao u Judu četrnaeste godine istog kralja (2 Kr 18,9.13), nisu, kako bi to na prvi pogled

izgledalo, neusklađene s asirskim izvještajima o međuvladi Sargona II. koja je trajala 17 godina. Ovaj interval snažno ukazuje na Ezekijino suvladarstvo. On očito znači da je do Salmanasarove invazije došlo četvrte godine Ezekijinog suvladarstva, a invazija do Sanheribove četrnaeste godine njegove samostalne vladavine (701. pr. Kr.).

Premda neki komentatori uzimaju u obzir samo jedan Sanheribov napad na Judu, biblijski izvještaj daje dovoljno podataka za tumačenje koje dopušta drugu invaziju do koje je došlo pri kraju Ezekijine vladavine. Komentatori koji vjeruju u drugi pohod, razilaze se u tumačenju gdje biblijski izvještaj vrši prijelaz. Međutim, spominjanje da je «Tirhak, kralj etiopski» (egipatski Taharka) (2 Kr 19,9) u to vrijeme zaprijetio Sanheribu, čini se da ukazuje na vrijeme pri kraju Ezekijine vladavine, jer je Taharka kralj Dvadeset i pete dinastije u Egiptu, koja je bila Nubijska ili «etiopska», počeo svoju vladavinu u oko 690. pr. Kr. u starosti od dvadeset godina prema dosadašnjim dokazima koji su objavljeni 1949. godine. Ovo bi bilo u okviru nekoliko godina prije kraja dvadeset i devetogodišnje Ezekijine samostalne vladavine. Tako poznati datum Salmanasara V. i približno datiranje Taharke u Egiptu idu zajedno u prilog Ezekijinog samostalnog vladanja od dvadeset i devet godina uz dodatak suvladarstva.

Sinkronizmi između judejskih i babilonskih kraljeva. – Posljednje vladavine u Judi usklađene su s Nabukodonozorovom vladavinom (njegova je godina utvrđena astronomski), pa se mogu dati i kao godine prije Krista. Ovo se može prikazati ovako:

Nabukodonozorove babilonske godine pr. Kr.	Godine judejskih kraljeva (od jeseni do jeseni) pr. Kr.	Bilješka	Tekst
1. 604/03.	4. godina Jojakima	605/04	23. od 13. Jošijine Jer 25,1.3
8. 597/96.	Jojakin deportiran	597.	Vladao 598/97. 2 Kr 24,8.12
18. 587/86.	10. godina Sidkije	588/87.	Jer 32,1
19. 586/85.	11. godina Sidkije	587/86.	Pad grada, 586. 2 Kr. 25,2-8; Jer 52,5.12.

Ovi se podaci slažu s najnovijim nalazima kad se Jojakimova četvrta godina poveže s prvom Nabukodonozorovom, Jojakinova deportacija "o godišnjoj mijeni" (2 Ljet 36,10) s Nabukodonozorovom osmom godinom, a pad Jeruzalema s krajem devetnaeste godine, ako se uzme u obzir židovsko računanje godine od jeseni do jeseni.⁷

7 Ovi se sinkronizmi, premda različito tumačeni, mogu uskladiti s podacima na sljedećoj osnovi: svaka je židovska građanska kalendarska godina počinjala pola godine prije odgovarajuće babilonske godine za vrijeme Nabukodonozorove vladavine. Nabukodonozor je svoju prvu godinu računao od iduće babilonske Nove godine, odnosno od prvog nisana u proljeće 604. pr. Kr. Prema tome je njegova nastupna godina, računana od smrti njegova oca u kolovozu 605., trajala oko osam mjeseci u babilonskom kalendaru. No ako su Židovi računali Nabukodonozorovu vladavinu prema svojem građanskom kalendaru godinom od jeseni do jeseni, njegovu su nastupnu godinu računali samo od kolovoza 605. godine do svoje jesenje Nove godine prvog tišrija 605. Računali bi njegovu prvu godinu (prema Jer 25,1 to je četvrta godina Jojakima) od jeseni 605. do jeseni 604. godine.

Riječ prevedena s "prve" u navedenom Jeremijinom tekstu je *rišonith*, najčešće uzeta kao sinonim za *rišon*, koja je u mnogim drugim tekstovima prevedena s "prvi" (Bro 9,1-5; Pnz 16,4; Ezra 9,19 i drugi). No neki drže da je Jeremija pod izrazom *haššanah harišonit* mislio na "nastupnu godinu", a ne Nabukodonozorovu

Ezekiel, koji je bio odveden u Babilon zajedno s Jojakinom, često datira događaje godinama svog sužnjevanja, na primjer:

Ezekielovo viđenje opsade devete godine ropstva – Ezekiel 24,1,2 (vidi isti datum za početak opsade – 2 Kr 25,1; Jer 52,4).

Vijest o padu grada stiže do Ezekielu u desetom mjesecu dvanaeste godine – Ezekiel 33,21 (vidi pad grada u četvrtom mjesecu Sidkijine jedanaeste i Nabukodonozorove devetnaeste godine – Jer 29,2; 52,6-14).

Ezekielovo viđenje dvadeset i pete godine sužanjstva, četrnaest godina nakon razaranja grada – Ez 40,1.

Ovi datumi ne pokazuju je li Ezekiel računao godine Jojakinova ropstva od proljeća ili jeseni ili godišnjicom koja se računala od datuma zarobljavanja. Ove mogućnosti, zajedno s različitim mišljenjima o usklađivanju Jojakimove četvrte i Nabukodonozorove prve godine dovode do različitih zaključaka o točnom vremenu Ezekielova viđenja i vijesti o padu grada.

Ezekielovo računanje, međutim, ne zahtijeva primjenu druge formule za datume u izrazima Jojakinova robovanja, za oslobođenje zarobljenog kralja dvanaestog mjeseca trideset i sedme godine. Amel-Marduk, Nabukodonozorov nasljednik, oslobodio ga je iz tamnice u Babilonu «u prvoj godini svoje vladavine» (2 Kr 25,27; Jer 52,31; riječ “prvoj” je dodana). Oba teksta doslovno glase: «Godine kad je postao kralj.» Neki su smatrali da je «godina» Amel-Marduka, po analogiji arapskog računanja, njegova prva godina, budući da se radilo o *toj* godini – svakako samo cijeloj kalendarskoj godini – njegove vladavine, jer je umro u svojoj drugoj godini. Drugi smatraju da to znači njegovu nastupnu godinu jer biblijsku frazu treba razumjeti tako da govori o godini u kojoj je *počeo* vladati. Ako se u Knjizi o kraljevima i Jeremiji godine Jojakinova sužanjstva računaju uključivo od jeseni do jeseni godine kada je odveden u ropstvo, dvanaesti mjesec trideset i sedme godine pada u babilonsku nastupnu godinu Amel-Marduka, u proljeće 561. pr. Kr. što bi bilo u prvoj godini računano po

---

“prvu godinu”. Svakako je ovdje potrebna “nastupna godina” ako se treba računati Jojakimova četvrta godina, kao babilonska, od proljeća, jer bi ona u tom slučaju završila na početku Nabukodonozorove prve godine u proljeće 605. godine. No ako je “četvrta godina Jojakimova” značila da židovska godina počinje u jesen, onda bi preklapala prvu polovicu Nabukodonozorove prve godine i točno se poklopila s posljednjim dijelom prve godine računane od jeseni, kao u židovskom građanskom kalendaru.

Ovim židovskim računanjem treća godina Jojakima, u kojoj je zarobljen Daniel (Dn 1,1), pokriva proljeće i ljeto 605. godine; ovo se savršeno slaže sa zapisom u Babilonskoj kronici o prijestolonasljednikovoj vojni u Siriji i Palestini, tijekom koje se zbog očeve smrti morao vratiti kući da preuzme prijestolje. Izvještaj Josipa Flavija o ovom događaju kaže da je ostavio svoje zarobljenike, uključujući Židove, da ih dovedu u Babilon putem kojim se duže putovalo. Stoga je Jeremijina proročka poruka u vezi s početkom sužanjstva (Jer 25,1-11), primljena Jojakimove četvrte godine, mogla biti primljena ili u nastupnoj ili u prvoj Nabukodonozorovoj godini prema babilonskom kalendaru, za koju bi četvrta židovska građanska godina bila 605/04. pr. Kr. od jeseni do jeseni.

Slično su, u vezi s Jojakinim odvođenjem u sužanjstvo gdje Biblija govori o Nabukodonozorovoj osmoj godini i mijeni godine (očito oko 1. nisana), novi arheolozi potvrdili podatke. Babilonski izvještaj datira Jojakinovo zarobljavanje na drugi adar *sedme* godine, ali u tom mjesecu (posljednjem u babilonskoj sedmoj godini) već je prošla prva polovica *osme* godine prema židovskom građanskom kalendaru, budući da je počela šest mjeseci ranije nego babilonska godina. Postoji savršeni sklad između obaju izvještaja. Ovi sinkronizmi također usklađuju pad Jeruzalema u Sidkijinoj jedanaestoj godini s Nabukodonozorovom devetnaestom godinom.

židovskoj godini od jeseni do jeseni. Nije nužno pretpostaviti da je Ezekielovo računanje u Babilonu bilo računanje koje se koristilo u Judi u završnim danima kraljevstva. Ono može biti primjer različitog računanja. Međutim, ovo ne utječe na datum kraja Judejskog kraljevstva.

Određivanje godina prije Krista za pravce hebrejskih kraljeva. – Pretpostavljajući, dakle, da imamo shemu vladavina hebrejskih kraljeva, odnosno bar donekle točnu i ispravnu, možemo je primijeniti na skalu datiranja prije Krista prema Nabukodonozorovim godinama, koje su astronomski utvrđene, a koje su godine usklađene s računanjem prije Krista za posljednje vladavine u Judi, pa odavde možemo krenuti unatrag. Ako se raniji sinkronizmi hebrejskih i asirskih kraljeva mogu uklopiti bez nasilja nad biblijskim brojevima, za vrijeme u kojem se limmu liste i Ptolemejev kanon poklapaju; i ako se može uskladiti još ranije razdoblje Salmanasara III. s Ahabom i Jehuom, pokazat će se da je rekonstrukcija kronologije ovog razdoblja prihvatljivo točna.

Ovo svakako ne znači da se svaka pojedinost može smatrati apsolutno utvrđenom, jer gdje se mora dopustiti preklapanje tolikih vladavina, mora postojati više od jednog razumnog načina da se usklade odnosi ovih vladavina. Ali opću shemu treba smatrati utemeljenom na zdravim načelima i upotrebljivom hipotezom za datiranje biblijskih događaja. Apsolutno točni datumi mogu se dati samo za one događaje koji su izravno i nedvosmisleno vezani s nekim utvrđenim izvještajem kao što su sinkronizmi Nabukodonozorove vladavine. Čak i u slučajevima kad su dani u pojmovima lunarnog mjeseca, datumi ne mogu biti dogmatski utvrđeni za određeni dan, a da ne damo prostora variranju jednog dana, a ponekad i jednog mjeseca.

Premda ne možemo smatrati utvrđenom točnu kronologiju svih hebrejskih vladavina, uzorak je dovoljan za preračunavanje datuma u godine prije Krista, koje su, naravno, provizorne, kako bi čitatelju bilo lakše. Ovi datumi nisu dani kao konačna tvrdnja točne kronologije. Iako je posljednjih nekoliko vladavina u Judi usklađeno s Nabukodonozorovim babilonskim godinama, datume prije Krista za ranije kraljeve treba uzeti približnima, premda je moguće, a u većini slučajeva i vjerojatno, da su točni.

Drugi datumi su relativno manje točni, ukoliko su udaljeniji od takvog utvrđenog datuma ili se moraju nekako prilagoditi, kao na primjer pretpostavljenim suvladarstvima, zasnovanim isključivo na želji da sinkronizmi na papiru budu točni – što mora biti provizorno učinjeno ako se želi konstruirati cjelovita kronologija.

Moguća nesigurnost od nekoliko dana ili čak nekoliko godina, ne umanjuje vrijednost niza datuma iznesenih kao pretpostavka za potrebu čitatelja, ali je dobro imati otvoren um za eventualnu reviziju nekih pojedinosti kad budu dostupne dodatne informacije.

Bibliografija

Ova djela nisu navedena zato što se slažu s kronološkim gledištima iznesenim u ovom članku, već zato što predstavljaju korisna pomagala, posebno kao izvorni materijal za predmete o kojima se raspravljalo u članku.

ALBRIGHT, WILLIAM FOXWELL. "The Chronology of the Divided Monarchy of Israel", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, br. 100 (prosinac 1945), str. 16-22.

Rasprava zasnovana na pretpostavci da podaci u Ljetopisima zahtijevaju dosta veliku

- reviziju brojeva u Kraljevima. Ovo je primjer stajališta suvremenoga znanstvenika koji smatra da je većina biblijskih brojeva za godine vladanja rezultat grešaka prepisivača.
- Babilonska kronika*. Opći naslov kojim se označavaju dosad poznati dijelovi vojnih anala babilonskih kraljeva, uključujući dio za c. 747.–648. godinu pr. Kr., a objavljeni pod ovim naslovom 1887. i drugima koji su otad objavljeni. Posljednja je *Chronicles of Chaldean Kings*, 626–556 B.C. Urednik i prevodilac D. J. Wiseman (London, Trustees of the British Museum, 1961. 99 stranica, 21 ploča. Obuhvaća i ranije objavljene tekstove. Na prve tri stranice daje datume, izvore koji su pisani klinastim pismom i ranije publikacije. Novi tekstovi zato daju dosad nepoznate pojedinosti, a i datiraju nekoliko biblijskih događaja.
- The Cambridge Ancient History*. Sv. 1 (3. izdanje). Prvi dio: *Prolegomena and Prehistory* (1970); Drugi dio: *The Early History of the Middle East* (1971). Sv. 2 (3. izdanje). Prvi dio: *History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380–1000 B.C.* Urednik I. E. S. Edwards i drugi. Sv. 3: *The Assyrian Empire* (1. izdanje obnovljeno s ispravkama 1954). Urednik J. B. Bury i drugi. Cambridge: University Press. Ovo djelo u 12 svezaka, u kojem je svako poglavlje napisao stručnjak, najiscrpnija je drevna povijest na engleskom jeziku. Novi sv. 1 i 2 te stari 3 pokrivaju biblijsko razdoblje do odlaska u babilonsko sužanjstvo.
- GARSTANG, JOHN. *The Foundations of the Bible History, Joshua, Judges*. London, Constable and Constable, 1931. 423 stranice. Raspravu o Jošuinom osvajanju Jerihona nadmašili su kasniji nalazi (vidi pod Kenyon).
- HORN, SIEGFRIED H. "The Chronology of Hezekiah's Reign", *Andrews University Seminary Studies*, II (1964), str. 40-52. Studija (s kronološkom kartom od 751. do 712. pr. Kr.) o mjestu Ezekijine vladavine u judejsko-izraelskoj kronologiji.
- . "The Babylonian Chronicle and the Ancient Calendar of the Kingdom of Judah", *isto*, V (1967), str. 12-27. Rasprava koja osvjetljava prirodu kalendara u posljednjim desetljećima judejskog kraljevstva (Jošija do Sidkije) uz pomoć više dijelova Babilonske kronike.
- i WOOD, LYNN, H. *The Chronology of Ezra 7*, 2. izdanje. Washington, Review and Herald, 1970. 192 stranice. Rješenje jednog problema u biblijskoj kronologiji nakon izlaska iz ropstva. Ranija poglavlja objašnjavaju opća načela i metode drevne kronologije, s dokumentiranim izvorima o predmetima kao što su egipatsko i babilonsko računanje godina vladanja, Nabukodonozorova trideset i sedma godina i drugi. Oba su pisca konstruirala i kronologiju hebrejskih kraljeva, ali osim dva gore spomenuta Hornova članka, nikada nije objavljena.
- KENYON, KATHLEEN M. *Digging Up Jericho*. New York, Frederic A. Praeger, 1957. 272 stranice. Preliminarno izvješće o iskapanjima vršenim od 1952. do 1956. godine u Jerihonu zajedničkom ekspedicijom British School of Archeology u Jeruzalemu i drugim institucijama, pod vodstvom Kathleen Kenyon. Ako su preliminarni zaključci ove knjige pravilni, onda obezvrjeđuju Garstangove zaključke, ostavljaju Jošuinu osvajanje tamo gdje je bilo prije Garstangovih iskapanja i odlažu svako arheološko rješenje dok ne budu otkriveni novi nalazi.
- LUCKENBILL, DANIEL DAVID. *Ancient Records of Assyria and Babylonia*. 2 sveska. Chi-

- cago, The University Press of Chicago, 1926.–1927. Reprint: Westport, CT, Greenwood Press 1969. Engleski prijevod izvornih dokumenata, uključujući limmu listu, anale i drugo; staro ali još uvijek korisno.
- POEBEL, ARNO. “The Assyrian King List From Khorsabad”, 3. dio, *Journal of Near Eastern Studies*, II (1943), str. 56-90. Studija kraljevske liste napisane 738. godine pr. Kr. Dio koji daje podatke za ovo razdoblje preklapanja s Ptolemejevim kanonom urednički je nastavak kraljeva uzetih iz drugih lista.
- PRITCHARD, JAMES B. urednik. *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, s dodatkom, 3. izdanje. Princeton, N.J., Princeton University Press, 1969. Reprezentativna kolekcija takvih dokumenata, prevedenih i komentiranih od strane brojnih znanstvenika. Uključuje mnogo povijesnog i književnog materijala od drugih naroda, koji su samo u neizravnoj vezi sa Starim zavjetom, ali osvjetljavaju kulturno i vjersko okruženje u kojem je Stari zavjet pisan. Nadomještuje stariju zbirku asirskih anala koji spominju različite izraelske i judejske kraljeve, a sadrži i Babilonsku listu kraljeva A, no samo kratak izvod iz limmu liste.
- PTOLEMY (CLAUDISU PTOLEMAEUS). *The Almagest*. Prijevod r. Catesby Taliaferro. “Great Books of the Western World”, sv. 16; *Ptolemy, Copernicus, Kepler*, str. vii-xiv.1-478. Urednici J. M. Mutchins i M. J. Adler. Chicago, Encyclopaedia Britannica, 1952. Ptolemejevo veliko astronomsko djelo koje sadrži zapise o pomrčinama Sunca i drugome, a daje datiranje i u Dodatku A daje kanon (grčki tekst u Ptolemejevoj *Operi*, urednik Halma, Pariz, 1813).
- ROWLEY, H. H. *From Joseph to Joshua*. London, Oxford University Press, 1950. 200 stranica. Vrijedno djelo, ali ne zbog piščevih kritičkih gledišta i zaključaka, već zbog sažetka teorija različitih znanstvenika i za opsežne bilješke o stručnjacima.
- THIELE, EDWIN R. *The Mysterious Numbers of the Hebrew Kings*. Revidirano izdanje, Grand Rapids, Eerdmans, 1965. 232 stranice. Znanstveni međaš na području biblijske kronologije. Prikaz kronologije kraljeva koji nastoji uskladiti sve biblijske podatke i asirsku i babilonsku kronologiju. Sadrži više sklada između biblijskih brojeva i općeprihvaćenih datuma za asirsku kronologiju nego bilo koja dosad objavljena shema. Osim prikaza dijagramskih skica vladavina i dobro dokumentiranog prikaza ovog kronološkog sustava, knjiga je prava riznica informacija o drevnim načelima računanja, o izvornim podacima, biblijskim i nebiblijskim, te o različitim kronološkim shemama ranijih pisaca na tom području. Dodatne tablice uključuju asirsku limmu (ili eponim) listu i babilonske i perzijske dijelove Ptolemejeva kanona.
- USSHER, JAMES. *The Annals of the World*. London, J. Crook i G. Bedell, 1658. 907 stranica. Klasična, ali zastarjela biblijska kronologija, prvi put objavljena 1650. na latinskom. U njoj su naznačeni interegnimi zbog usklađivanja vladavina, a datiranje po sustavu prije Krista zasniva se na samovoljnom odabiru 1004. godine pr. Kr. (tisuću godina prije Kristova rođenja) za dovršetak Salomonova Hrama. Četiri stotine osamdeset godina uzima doslovno.
- WISEMAN, D. J., urednik. *Chronicles of Chaldean Kings*. Vidi Babilonsku kroniku.

SUMMARY

Bible Chronology From Exodus to Exile

Like all other ancient time records, those of the Bible present problems. In the first place, the records are often incomplete. In the second, we cannot always be sure that we know the method by which the ancients reckoned; for example, whether they reckoned the year as beginning in the spring or the autumn, or whether inclusive reckoning was used in such a phrase as "three years." Again, it is not always possible to synchronize Biblical with secular chronology. For these and other reasons that might be given, it is not possible to prepare a complete and exact scheme of Bible chronology. However, it is possible to construct a tentative chronological outline, particularly for the reigns of the Hebrew kings, that can be of great help to the Bible student.

The purpose of this article is to set forth reasons for the choice of the dates given in that outline. The following pages survey the source data, discuss the principles and methods used by scholars in constructing ancient chronology, and explain the application of these principles to chronological problems of this period of Bible history. It should be added that learned men have differed in their conclusions on Bible chronology, and that this article does not set forth in full any chronological scheme yet published

Key words: *Chronology-of-Exodus-From-Egypt; Babylonian-Captivity; Accession-year-of-Reign; Non-Accession-Year-of-Reign*

Izvornik: Neuffer, Julia. „Bible Chronology From Exodus to Exile.” *Seventh-day Adventist Bible Commentary*. Urednik F.D.Nichol. Washington D.C.: Review and Herald, 1953-57. v. 2, str. 124-164.

Prijevod: *Mihael Abramović*

